

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Existuje zlo?

Sandra Svobodová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Existuje zlo?

Sandra Svobodová

Vedoucí práce:

PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Jaromíru Murgašovi za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Poděkování náleží i mé rodině, která mi byla po dobu studia oporou a poskytla mi vhodné podmínky pro sepsání mé bakalářské práce.

Obsah

1	Úvod	1
2	Zlo jako psychologický fenomén	4
2.1	Vymezení zla	4
2.1.1	Agresivita.....	7
2.1.1.1	<i>Benigní agrese</i>	9
2.1.1.2	<i>Maligní agrese</i>	12
2.2	Příčiny vzniku zla.....	13
2.3	Projevy zla	15
2.4	Řešení problematiky zla	16
2.4.1	Láska	16
2.4.2	Výchova.....	17
2.4.3	Postoj k druhým lidem a k sobě samému.....	18
3	Filozoficko-teologická sonda problému zla	20
3.1	Vymezení zla	20
3.1.1	Filozofické stanovisko.....	20
3.1.1.1	<i>Jan Payne a jeho pohled na problematiku zla</i>	20
3.1.1.2	<i>Friedrich Nietzsche a jeho pojetí zla</i>	24
3.1.1.3	<i>Jan Sokol a jeho pojetí zla</i>	26
3.1.2	Teologické stanovisko	27
3.2	Příčiny vzniku zla.....	30
3.3	Projevy zla	33
3.4	Řešení problematiky zla	34
3.4.1	Důraz na svědomí	34
3.4.2	Vyrovnání se s bolestivou ránou	35
4	Zlo z pohledu sociobiologie	36

4.1	Vymezení zla	36
4.2	Příčiny vzniku zla.....	39
4.2.1	Dle Konrada Lorenze	39
4.2.2	Dle Desmonda Morrise.....	41
4.2.3	Dle Philipa Zimbarda	41
4.2.4	Dle Richarda Dawkinse	43
4.3	Projevy zla	43
4.4	Řešení problematiky zla	46
5	Závěr	50
6	Seznam použité literatury a pramenů.....	52
7	Resumé.....	54

1 Úvod

Za téma své bakalářské práce jsem si zvolila pojednání nesoucí název „Existuje zlo?“ Proč právě zlo? Důvod je prostý, stačí se rozhlédnout kolem sebe a uvědomit si, že se kolem nás děje mnoho zlých skutků, ze kterých nám je mnohdy opravdu těžko na srdci. Důkazem nám může být zpravodajství v televizi, denní tisk, současný film. Zlo na nás číhá na každém „rohu“, ať v podobě krádeží, znásilnění či vražd. Proto je nezbytné nepřehlížet tento fakt a věnovat se tomuto závažnému problému více. Motivem k sepsání práce pro mne není pouze celkový pohled na svět, ale i vlastní zkušenost se zlem.

Již od našeho dětství se setkáváme s pojmy dobro a zlo. Zprvu je nám předkládáno v pohádkách, že dobro vždy zvítězí nad zlem, ale čím jsme starší, tak přicházíme na to, že realita bývá mnohdy jiná. Během lidského vývoje jsme se naučili kategorie dobra a zla od sebe odlišovat a rozeznávat, bohužel ne všichni se jimi řídíme. Proč tomu tak je, co zlo způsobuje a kam až jej může jedinec ovlivnit? To bude předmětem této práce.

Jak samotné téma napovídá, budeme se převážně věnovat problematice zla, to však neznamená, že fenomén dobra z práce vyjmeme úplně, jak bychom také mohli, když s pojmem zla nepochybně souvisí? Kdyby totiž nebylo dobra, těžko bychom si uvědomili, že existuje jeho opak, tj. zlo. Vzhledem k tomu, že problematika zla je velice rozsáhlá a problematická, není v mých silách dostatečně a s velkou přesností vymezit vše, co by bylo vhodné zahrnout do této záležitosti. Problému zla je možné se pouze „přiblížit“, jak uvádí ve své knize Scott Peck: *„Lidské zlo je příliš závažným problémem na jednostranné posouzení. [...] Nikdy se nám tudíž*

nepodaří dosáhnout pochopení jeho výchozí reality; je něčím, čemu se můžeme pouze přiblížit. Ve skutečnosti, čím blíže se mu přibližujeme, tím více si uvědomujeme, jak málo o něm víme.“¹

Fenomén zla bude zkoumán a porovnáván ze tří pohledů, dle kterých je rozdělena bakalářská práce na tři hlavní kapitoly. V první řadě jde o pohled psychologický, dále filozoficko-teologický a jako poslední pohled na problematiku zla používám pohled sociobiologie. V každé kapitole budou vyzdvihnuty hlavní pojmy tak, aby byla záležitost zla přehledná a mohlo dojít ke srovnání faktů mezi jednotlivými pohledy. Tím by mělo dojít k celkovému přiblížení a jasnějšímu pochopení zla, a zlepšit tak orientaci případným čtenářům, kteří mohou být zmateni kvůli nepřebornému množství knih na toto téma, nacházející se na knižním trhu.

Problematika zla je v české literatuře hojně popsána. Z dostupných knih pro mě byla velice přínosná díla amerického psychoterapeuta Scotta Pecka, který se problému lidského zla věnuje v několika publikacích. Jeho úvahy mi byly nápomocny při tvorbě druhé kapitoly mé práce. Dalšími významnými autory, z jejichž děl čerpám, je Viktor Emanuel Frankl – významný psychiatr s českými kořeny a židovským původem, jehož osud nebyl nikterak jednoduchý – a Erich Fromm, který do této práce přináší rozlišení agrese, která s jevem zla nepochybně souvisí, na základní druhy, z nichž jeden je specifický pouze pro člověka.

Zdrojem pro sepsání třetí kapitoly, obsahující teologický a filozofický pohled, mi byli Jan Payne, Gottfried Wilhelm Leibniz, Friedrich Nietzsche, Harold Kushner a Jan Sokol. V této kapitole dochází převážně ke střetu dvou úvah, polemizují nad tím, zda zlo pochází od Boha či se jedná pouze o nedostatek dobra.

¹ PECK, Scott. *Lidé lži*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 37.

Čtvrtá kapitola pohlížející na zlo ze sociobiologického hlediska, byla sepsána na základě myšlenek vyplývajících z děl Konrada Lorenze, Philipa Zimbarda, Richarda Dawkinse a Desmonda Morrise. Zde vystupuje do popředí úvaha vrozenosti agresivního pudu a důležitost sociálních podmínek, v nichž se daný jedinec nachází.

2 Zlo jako psychologický fenomén

Každý jev, který se vyskytuje na zemi a ovlivňuje průběh a dění ve světě, vyvolává téměř v každém zdravém a logicky uvažujícím člověku zájem o to, jak jej poznat a pochopit. Stejně je to i s fenoménem zla, který patří k nejdiskutovanějším tématům lidské konverzace. Zřejmě je zájem o tento pojem vyvolán strachem o vlastní život, nebo snad zvědavostí, která je typickým znakem lidského jedince. Lidé se záležitostmi zla zabývali od prvopočátků lidské společnosti. Zlo se stávalo námětem mýtů, pověr a řešilo jej také mnoho primitivních náboženství. I přesto, že se lidstvo v průběhu vývoje naučilo rozeznávat, co je správné², dochází denně ke spoustě případům, které to vyvracejí. Proč jedinci páchají zlo, i když vědí, že je to špatné?

Fenomén lidského zla se pokusilo vysvětlit mnoho myslitelů. Pro začátek se přidržíme pokusů filozofujících psychologů poloviny a konce 20. století – E. Fromma, V. Frankla a S. M. Pecka.

2.1 Vymezení zla

Existuje několik názorů a teorií, které se snaží objasnit problematiku zla, je ale možné shodnout se na jediném vysvětlení? Americký psychoterapeut Morgan Scott Peck do jisté míry zastává názor, že by se na zlo a jeho projevy mělo nahlížet jako na „duševní chorobu“.³ Tato „nemoc“⁴ může být zvládnutelná, pokud má pacient vůli k tomu, aby ji překonal, či ji maximálně usměrnil. K tomu ovšem pacient potřebuje sílu a odhodlání pracovat na svém problému. Zde nastává potíže, neboť ne každý je ochoten připustit si, že by byl nemocen, zvláště pak zlem. Lenost a předsudek, že

² KOHÁK, Erazim. *Člověk, dobro, zlo : o smyslu života v zrcadle dějin*. 1.vyd. Praha : Ježek, 1993, s. 33.

³ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 131.

⁴ Dle Mezinárodní statistické klasifikace nemocí (MKN-10) není možné nahlížet na jedince páchající zlé skutky jako na nemocné, ale jako na bytosti trpící duševní poruchou, tj. povahovou úchylnkou. (Přednáška Doc. PhDr. Jany Miňhové, CSc. dne 27. 3. 2012)

člověk nepotřebuje odbornou pomoc, zabraňuje regulování nemoci. A neléčený člověk se v důsledku toho může dopouštět zlých skutků. O tom, zda se narodíme s nějakou nemocí, nerozhodujeme my samotní. Způsob, jak se k tomuto problému postavíme, však v naší režii je.

Ve své populární knize *Nevyšlapaná cesta nekončí* Peck dále tvrdí, že zlo je otázkou volby. Podle něj „*jakmile nám Bůh (nebo evoluční proces) dal svobodnou vůli, okamžitě vypustil do světa možnost lidského zla. Není-li volby, není ani zlo. Má-li mít někdo svobodnou vůli, musí mít i moc volit mezi dobrem a zlem, a má svobodu zvolit zlo stejně jako dobro.*“⁵ Na základě tohoto tvrzení se člověk může rozhodnout, zda se přikloní k dobru či ke zlu. Pokud si lidská bytost uvědomí svou duševní chorobu a rozhodne se jí řešit, nasměruje svůj život k dobru. Jestliže ji ale řešit nechce, nastává velký předpoklad pro páchání zlých skutků. Vzhledem k této svobodě rozhodování není tedy možné dle Pecka vysvětlit původ zla jako něco instinktivně daného, co nemá jiné východisko, jako je tomu například ve světě zvířat. Zvířata totiž automaticky reagují agresivně na určité podněty ve snaze zachovat svůj život nebo rod.

Myšlenku volby mezi dobrem a zlem zastává i rakouský psychiatr Viktor Emanuel Frankl ve své knize *A přesto říci životu ano*. I za těch nejtvrdějších životních podmínek má člověk podle Frankla možnost volby.⁶ Člověk jen musí chtít žít humánně a nepodvolit se jednoduššímu řešení v podobě páchání zla. Frankl tvrdí, že na zemi existují pouze dvě lidské „rasy“, rasa lidí „slušných“ a rasa lidí „neslušných“, a že obě tyto rasy pronikají do všech skupin společnosti. Vzhledem k tomuto faktu je tedy běžné setkat se slušnými lidmi i v takových oblastech, kde bychom to vůbec nečekali. A to samé platí samozřejmě i s lidmi zlými. Žádná skupina podle

⁵ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2.vyd. Praha : Argo, 2001, s. 52.

⁶ FRANKL, Viktor. *A přesto říci životu ano : psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3.vyd. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 9.

Frankla není složena jen z jedné „rasy“, a tudíž žádná ze skupin není „rasově čistá“.⁷

Pokud bychom pátrali po konkrétní definici zla, těžko bychom vyšli z tohoto počínání jako vítězové. Podle Pecka jednotně uznávaná definice zla zatím neexistuje. Jak by také mohla existovat, když se jedná o tak záhadné téma? Peck se ale přesto pokouší alespoň o „pracovní definici“. Uvědomění si, že anglické evil (zlo), znamená v obráceném pořadí život (life), přivedlo Pecka k myšlence, že „zlo je k životu v opozici. Zlo je tím, co odporuje životní síle“ a je také tím, „co zabíjí duši“.⁸ Podle něj můžeme zlo prozatím definovat jako „takovou sílu, která sídlí vně či uvnitř lidských bytostí a snaží se zabít život nebo životnost. Dobro je jejím opakem. Dobro je tím, co život a životnost podporuje.“⁹

Během svého pátrání ohledně problematiky zla došel Peck k několika závěrům. V první řadě, podle něj „zlo skutečně existuje, není to výplod primitivní náboženské představivosti, která se zoufale pokouší vysvětlit něco, co nechápe.“¹⁰ Zlo je podle něj také „extrémní forma lenosti“.¹¹ Podle Pecka jsou zlí lidé ochotni na obranu své lenosti- „nezdravé části svého ega“- učinit cokoli. Pokud nemají jinou možnost, jak by se vyhnuli bolesti spojené „s vlastním duchovním růstem“, jsou ochotni i zabít. Pro ochranu svého „nemocného já“ jsou schopni zabít všechny duševně zdravé jedince, neboť „ohrožují integritu jejich nemocného já“.¹² Vysvětlení špatných skutků nalézá Peck „v neochotě vést vnitřní rozhovor mezi dobrem a zlem“,¹³ což je způsobeno již zmiňovanou leností. Vzhledem k tomu, že „vnitřní“ diskuse

⁷ FRANKL, Viktor. *A přesto říci životu ano : psycholog prožívá koncentrační tábor*. 2006. s. 99.

⁸ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 41.

⁹ Tamtéž s. 42.

¹⁰ PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 223.

¹¹ Peck definuje lenost jako snahu vyhnout se nezbytné strasti, jako hledání nejsnazšího řešení, považuje ji za opak lásky a za prvotní hřích. (PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 218.)

¹² PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 224.

¹³ Tamtéž s. 219.

představují námahu, kterou daná osoba nechce vynaložit, dávají mnozí pohodlní lidé přednost jednodušší variantě v podobě zla.

Problematice zla se věnoval také známý psychoanalytik, sociolog a autor mnoha zajímavých děl Erich Fromm, který se ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* důkladně zaobírá agresivitou. Ta s problematikou zla nepochybně souvisí. Pro lepší orientaci v textu jsem si dovolila agresivitu začlenit do samostatné podkapitoly.

2.1.1 Agresivita

Pojem „agresivita“ lze vysvětlit jako sklon k útočnému jednání, je to tendence napadat jiné. Pokud je tato tendence dovedena do zdárného konce, nazýváme situaci jako „agresi“. Podle Fromma je nutné rozlišovat, v jakých situacích pojem agrese používáme. Fromm tvrdí, že *„pokud tímto jediným termínem označíme nejen činy zaměřené na ničení, ale i na ochranu i vytváření nových věcí, pak ovšem ztrácíme veškerou naději, že pochopíme jejich ‚příčinu‘; žádnou takovou společnou příčinu nemají, protože jde o zcela různorodé jevy.“*¹⁴ Na základě této myšlenky Fromm rozlišuje ve své knize pojem agrese, ničivost a ukrutnost. Pojem „agrese“ používá jednak k označení biologicky přirozené útočnosti a obrany proti ní; obojí označuje jako „agresi benigní.“ Proti tomu staví pojmy „ničivost“ a „ukrutnost“, které se vážou ke specificky lidské agresi, již Fromm označuje jako „maligní“.¹⁵

Podle Fromma je člověk jediný primát, který *„zabíjí a týrá příslušníky svého druhu bez biologického nebo ekonomického důvodu a pociťuje při tom uspokojení.“*¹⁶ Příčinou toho je ona specificky lidská agrese, která v sobě nese destruktivní povahu. Rozlišení mezi typy agresí vyžaduje ještě rozlišení mezi charakterem a pudem. Fromm považuje charakter za „druhou

¹⁴ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 10.

¹⁵ Tamtéž s. 11.

¹⁶ Tamtéž s. 17.

přirozeností“ člověka, jedná se o náhradu za slabě vyvinuté instinkty. Pudy jsou podle něj „reakcí na fyziologické potřeby člověka, zatímco vášně, podmíněné charakterem, jsou reakcí na jeho existenciální potřeby a jsou specificky lidské.“¹⁷ Podle Fromma jsou existenční potřeby pro každého stejné; to, čím se lidé navzájem odlišují, jsou vášně, které převládají v určité skupině.¹⁸

Fromm zastává názor, že destruktivita a ukrutnost nemají pudovou povahu, jak se domnívá například Konrad Lorenz, jemuž se budeme věnovat podrobněji ve čtvrté kapitole této práce. Lorenz vykládá agresivitu lidí jako vrozený pud, který lze odvádět jinam a jistým způsobem ho lze usměrňovat, ale nejde mu zamezit. Tuto představu však Fromm odmítá.¹⁹ Hlavní nesouhlas spatřuje v tom, že Lorenz „pokládá každou lidskou agresi, včetně nutkání zabít a mučit, za projev biologicky dané agresivity, která se působením řady faktorů mění z užitečné síly na sílu ničivou.“²⁰

Dle Fromma jsou krutost a destruktivita „vášně zakořeněné v celé existenci člověka. Představují jednu z možností, jak dát životu smysl; u zvířat neexistují a ani existovat nemohou, protože jsou svou podstatou zakořeněny v lidském stavu.“²¹ Z toho lze usuzovat, že jde opět o volbu, zda se člověk nechá ovládat svými vášněmi nebo zda se rozhodne ovládat je. Vášně lze podle Fromma rozdělit na dvě skupiny, a to na „život podporující“, které jsou prospěšné růstu a zdraví člověka, a na „život brzdící vášně“, které překáží růstu i zdraví člověka. Destruktivní jedinec může být podle Fromma krutý, protože mu chybí podmínky pro další růst.²² Důležitým faktorem, který ovlivňuje chování lidí, jsou proto dle Fromma situační podmínky, ve kterých se daný jedinec nachází. Přestože vášně neslouží fyzickému přežití, jsou

¹⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 17. - 18.

¹⁸ Tamtéž s. 18.

¹⁹ Tamtéž s. 5.

²⁰ Tamtéž s. 17.

²¹ Tamtéž s. 84.

²² Tamtéž s. 262.

podle Fromma tak silné, mnohdy ještě silnější než pudy. Fromm dokonce tvrdí, že vášně „*tvoří základ lidské chuti žít, lidského nadšení a zájmu o svět.*“²³ Ve své podstatě jsou paradoxem, neboť jsou „*životem, který se ve snaze mít nějaký smysl obrací sám proti sobě.*“²⁴

Jak již bylo v úvodu této podkapitoly zmíněno, Fromm rozlišuje agresi na dva naprosto odlišné typy. Jak je zřejmé, benigní agresi má podle něj člověk společnou se všemi zvířaty. „*Je to fylogeneticky programovaný podnět napadnout (nebo uprchnout), jakmile jsou ohroženy životní zájmy organismu.*“²⁵ Tato agrese slouží přežití jedince a zaniká, jakmile pomine ohrožení. Specificky lidská „zlá“ agrese, nazývána také jako maligní, tj. destruktivita a krutost, nemá biologický charakter a nemá ani žádný záměr. Lidé její pomocí uspokojují pouze svoji touhu po rozkoši, kterou jim poskytuje. Podle Fromma je tedy nutné mezi těmito druhy zásadně rozlišovat, protože mají „různý původ i projevy.“²⁶

Pro jasnější představu by nyní bylo vhodné zaměřit se na jednotlivé druhy agrese poněkud podrobněji. Začneme benigní agresi, která, jak už víme, je společná všem živočichům a slouží k ochraně druhů.

2.1.1.1 Benigní agrese

Benigní agrese neboli agrese obranná je podle Fromma „*zabudována do zvířecího a lidského mozku a její funkcí je chránit životně důležité zájmy jedince před různými typy ohrožení.*“²⁷ Fromm se domnívá, že agrese u lidí je daleko větší než agresivita jeho zvířecích předchůdců. Zvířata podle něj projevují abnormální agresivitu, pokud je narušeno jejich prostředí, například při velké koncentraci tvorů. Lidé ovšem mnohdy jednájí „destruktivně“ i v situacích, kdy není populace příliš zhuštěna. Pouze u

²³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 20.

²⁴ Tamtéž s. 22.

²⁵ Tamtéž s. 16.

²⁶ Tamtéž s. 16.

²⁷ Tamtéž s. 189.

lidské populace, dle jeho zkoumání, přesahuje destruktivita cíl sebeobranu a dokonce poskytuje i určité potěšení, což u zvířat neplatí. Fromm ve své knize zdůrazňuje, že „*zvířata nemají potěšení z toho, že působí bolest a utrpení jiným tvorům, ani nezabíjejí pro nic za nic.*“²⁸ Z toho lze vydedukovat závěr, že destruktivita u lidí není dědictvím po zvířecích předchůdcích, nebo „destruktivním instinktem“; podle Fromma ji musíme odvozovat od faktorů, jakými se lidé od zvířat liší.²⁹

Existuje několik znaků, kterými se lidé od zvířat liší, v této práci nás ale bude zajímat, proč je agresivita u lidí větší, než u zvířat. Podle Fromma je to z několika důvodů. Prvním důvodem je, že lidský jedinec nereaguje jen na aktuální hrozbu, jako je tomu u zvířat, ale reaguje i na nebezpečí, o kterých si dovede představit, že by mohla v budoucnu nastat. Další vysvětlení, proč je lidský druh agresivnější, je podle něj fakt, že stejně tak, jako si zvířata hájí životně důležité zájmy, tak i lidé brání ty své. Musíme si ovšem uvědomit, že okruh zájmů člověka je mnohem širší, než mají zvířata. Podle Fromma by lidská bytost měla přežít nejen tělesně, ale také duševně. Lidé by měli mít určitou duševní vyrovnanost, aby mohli své činnosti konat dobře. Důležitou roli přitom v souvislosti s lidskou agresí hraje podle Fromma strach. Stejně jako bolest, je i strach velice nelibý pocit, od kterého se člověk snaží všemožně osvobodit. A právě jednou z nejefektivnějších možností, jak se zbavit strachu, je podle Fromma agresivní chování. Vysvětluje to tím, že jestliže se jedinec „*dostane z pasivního stavu strachu a přejde do útoku, mučivý pocit obav náhle zmizí.*“³⁰ Stanovisko E. Fromma samozřejmě neomlouvá agresivní chování, jen se snaží vysvětlit, co se v lidech děje a jak mocný je pocit strachu.

Pokud bychom pátrali po činitelích obranné agrese, zjistili bychom, že jedním z nejvýznamnějších je dle Fromma „zraněný narcismus“. Pojem

²⁸ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 190.

²⁹ Tamtéž s. 190.

³⁰ Tamtéž s. 198. - 201.

zformuloval v rámci teorie libida Sigmund Freud, který předpokládal, že „původním stavem člověka v raném dětství je narcismus (primární narcismus).“³¹ Jedná se o stádium, kdy jedinec nemá ještě žádný vztah k okolnímu světu, vnímá pouze sám sebe. Probíhá-li průběh vývoje dítěte normálně, zesiluje se síla a velikost „libidózních“ vztahů k vnějšímu okolí, ale „za zvláštních okolností (z nichž nejdrastičtější je duševní nemoc) je libido objektům odňato a navráceno „Já“ (sekundární narcismus).“³² Narcismus lze vysvětlit jako stav, kdy jedinec projevuje přehnaný zájem pouze o vlastní osobu, ale vše ostatní, co se jej nějakým způsobem netýká, jde mimo jeho zájem. Podle Fromma narcistický člověk nikdy neodpouští někomu, kdo jej ranil v jeho narcismu, a mstivost takového člověka je mnohdy větší, než pokud by jej někdo poranil fyzicky.³³ „Skupinový narcismus“ prý pak lze považovat za jeden z nejvýznamnějších pramenů agrese mezi lidmi, musíme si ale uvědomit, že stejně tak jako jiné formy obranné agrese, je pouze „reakcí na ohrožení životně důležitých zájmů.“³⁴

Vzhledem k tomu, že benigní agrese je „fylogeneticky programovaná reakce na ohrožení životně důležitých zájmů jedince, není možné měnit její biologický základ.“³⁵ Lze ji pouze regulovat. Důležité je maximálně redukovat podmínky, které agresi vyvolávají. V první řadě je dle Fromma nutné, aby se jedinci vzájemně neohrožovali. Je potřeba zajistit všem lidem „důstojný“ život a uspokojení základních životních potřeb. Člověk podle Fromma musí získat svobodu a vyprostit se z vykořisťování, také je třeba odstranit bídu, bezmoc a nudu. Toho nelze docílit pouze zlepšením materiálních podmínek, ale radikálními změnami v organizaci společnosti.³⁶ Velké nepoměry v dnešní společnosti tomu ovšem nijak nepříspěívají.

³¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 202.

³² Tamtéž s. 203.

³³ Tamtéž s. 202. - 203.

³⁴ Tamtéž s. 206.

³⁵ Tamtéž s. 216.

³⁶ Tamtéž s. 216.

Vzhledem k ekonomickému vývoji je mnoho lidí chudých a naopak existují lidé neuvěřitelně bohatí, což vyvolává v mnohých lidech zášť.

2.1.1.2 *Maligní agrese*

Tato specificky lidská agrese nevznikla z žádného zvířecího instinktu a na rozdíl od agrese benigní neplní žádnou prospěšnou funkci. Je jednou z vášní, které u některých kultur převažují, kdežto u jiných se příliš neobjevují. Podle Fromma pouze lidský jedinec může být „vrahem“, neboť ubližuje druhým, aniž by jej k tomu vedl nějaký užitečný záměr. Jak to lze vysvětlit? Fromm tvrdí, že destruktivita je „*výsledkem interakce daných sociálních podmínek s existenciálními potřebami člověka.*“³⁷ Stejnou myšlenku zastávali i mnozí představitelé sociobiologie, kteří budou uvedeni ve čtvrté kapitole této práce.

Každý jedinec je od narození silně poután ke své matce, protože u ní nalézá pocit bezpečí a lásky. V pozdějším věku nastává situace, kdy musíme jít dál samostatně a vlastním úsilím si ve světě tvoříme nové vazby k ostatním lidem, na čemž závisí naše duševní zdraví. Pokud bychom nenavázali žádný hlubší vztah se světem, provázely by nás pesimistické myšlenky, že jsme osamělí a ztraceni. Navázat vztah s ostatními lidmi lze provést různými způsoby. Podle Fromma můžeme lidem projevit lásku nebo se k nim vztáhneme „symbioticky“, staneme se jejich součástí, nebo naopak je učiníme součástí nás samých. V symbiotickém vztahu buď člověk ovládá druhé, což Fromm nazývá jako „sadismus“, nebo je člověk naopak druhými ovládán, což označuje jako „masochismus“. Pokud si člověk nezvolí ani lásku, ani symbiózu, může si vybudovat přehnaný vztah k vlastní osobě – „narcismus“. Poslední velmi nešťastný způsob řešení problému je dle Fromma vašeň zničit všechny ostatní lidi. Lidé, kteří si zvolili toto řešení problému, zastávají názor, že pokud zničí svět, zachrání sebe před tím, aby

³⁷ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 221.

svět rozdrtil je.³⁸ Z obavy o vlastní existenci učinili zlomyslný krok, aniž by si přitom uvědomili, že tím ubližují hlavně sobě, neboť v důsledku svého rozhodnutí, nebudou mít žádnou oporu a láskyplné přijetí od svých bližních.

2.2 Příčiny vzniku zla

Scott Peck ve své knize *Lidé lži* uvádí dva modely, jak lze pohlížet na problematiku zla. Jeden z těchto modelů představuje **model lékařský**, který vysvětluje původ zla, jako duševní chorobu člověka, pramenící převážně z raného dětství.³⁹ Samotný Peck je zastáncem tohoto modelu.⁴⁰ To, že se na zlé nahlíží jako na nemocné, se mnohým lidem ovšem příčí, neboť ke zlým lidem necítí soucit, či náklonnost jako k jiným nemocným. Všeobecně lze říci, že spíše cítíme odpor a strach ze zlých lidí, než touhu jim chvilky trávené v nemoci nějak zpříjemňovat. A možná v tom je ten problém, neboť pacient trpící touto „nemocí“ nevidí důvod, proč by se měl měnit.

Opakem lékařského modelu je dle Pecka **tradiční křesťanský model**, který tvrdí, že celý vesmír je podmíněn bitvou mezi silami dobra a zla, tedy bojem mezi „Bohem“ a „děblem“. Zásadní otázkou podle tohoto modelu v našem životě je, zda v duši zvítězí Bůh či ďábel.⁴¹ Podrobněji se budeme zabývat teologickým přístupem k problematice zla ve třetí kapitole této práce, která nese název *Filozoficko-teologická sonda problému zla*. Nyní nám tedy nebrání nic dalšího v hledání zásadních otázek, týkajících se problematiky zla v psychologické rovině.

Jak již zde bylo řečeno, prostředí má na vývoj jedince značný význam. Rozhodující význam na naši osobnost mají v první řadě rodiče v útlém dětství. Vzhledem k tomu, že pro nás znamenají celý svět, považujeme jejich chování a jednání za správné a motivující pro náš

³⁸ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 233. - 234.

³⁹ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 34.

⁴⁰ Tamtéž s. 131.

⁴¹ Tamtéž s. 35.

pozdější osobní život. Mnohdy je ale jednání rodičů nevhodné a způsobuje negativní dopad na osobnost rozvíjejícího se jedince.

V přítomnosti zlého člověka podle Pecka každá zdravá bytost cítí jakýsi „odpor“, potřebu prchnout před ničivou silou zla.⁴² Malé dítě tento odpor necítí vzhledem k tomu, že nemá možnost chování svých rodičů posoudit objektivně. Špatnými rodiči dle Pecka jsou jedinci s „poruchou osobnosti“⁴³, protože si neuvědomují, jak krutě s dětmi zacházejí. Typickým rysem těchto lidí je, že jsou příliš málo odpovědni ve vztahu ke světu a neuvědomují si své problémy.⁴⁴ Během let praxe došel Peck k závěru, že na tvrzení „vrána k vráně sedá“ je něco pravdivého i v oboru psychiatrie. Podle jeho zkušeností zdraví lidé pobývají v partnerství se zdravými lidmi a nemocní setrvávají s nemocnými.⁴⁵ Což problematiku týrání dětí rodiči ještě zhoršuje.

Základním problémem zla dle Pecka je již zmiňovaný specifický druh „narcismu“ neboli přehnané soustředění se na sebe. Tento druh narcismu pojmenoval Erich Fromm jako „*maligní narcisismus*“, jehož charakteristickým rysem je nepodřízená vůle.⁴⁶ Všichni duševně zdraví jedinci se podřizují požadavkům vlastního svědomí, lidé zlí však nikoli. „*V konfliktu mezi pocitem viny a vůlí je to pocit viny, který musí být odstraněn, a vůle, která musí zvítězit.*“⁴⁷ Podle Pecka se rodíme jako narcisté, ale díky zdravému vývoji ze svého vrozeného narcismu vyrosteme tím, že si začneme více uvědomovat druhé lidi a brát na ně ohled. Třetí rok života je prvním krokem k tomu, jak udělat posun od „infantilního narcismu“. Peck se domnívá, že přetrvání narcismu může být způsobené neúměrným „pokořováním“ dítěte od rodičů. Došel k závěru, že ty děti, které byly

⁴² PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 66. - 67.

⁴³ Peck nyní užívá pojem „porucha osobnosti“, neboť od 1. 1.1993 byla účinná MKN-10.

⁴⁴ PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 29 - 31.

⁴⁵ PECK, Scott. *Postel u okna*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 280.

⁴⁶ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 82.

⁴⁷ Tamtéž s. 82.

hluboce pokořovány, lpí na „egocentrickém“ pohledu na život, a narcismus je to jediné, co jim dává pocit bezpečí.⁴⁸ Ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* Fromm uvádí, že náhlé projevy násilí mohou být také způsobeny nádorovým onemocněním mozku.⁴⁹

2.3 Projevy zla

Páchání zla se může odrazit buď na materiálních věcech, což bychom mohli označit jako vandalismus, nebo se projevuje na lidské psychice. Zlí lidé podle Pecka nenávidí dobro, protože vedle něj vystupuje jejich špatnost. Nenávidí také lásku, protože ta odkrývá jejich lenost; a nenávidí i „světlo“, protože jim ukazuje, jací ve skutečnosti jsou.⁵⁰ To, co je charakterizuje, není dle Pecka samotný hřích, který způsobili, ale spíše jejich „zákeřnost“. Peck se domnívá, že zlí jedinci si odmítají připustit svou vlastní nedokonalost, své chyby maskují lží, která maskuje jiné lži, a tak to jde stále dále. Bývají často destruktivní, ovšem ne vůči své osobě, ale vůči druhým lidem, do kterých si projektují svou nedokonalost. Prostřednictvím projekce unikají ze spárů své vlastní nedokonalosti do nedokonalosti jiných lidí.⁵¹ Podle Pecka lze tedy říci, že „vznik zla není podmíněn absencí pocitu viny, ale snahou mu uniknout.“⁵² Všechno se lidé postihnutí zlem snaží zakrýt své špatnosti, navenek působí jako spořádaní lidé, velmi často chodí do kostela, jen aby nebylo odhaleno, jací skutečně jsou.⁵³

Za projevy zla lze souhrnně považovat:

1. popření zodpovědnosti za své činy
2. nadprůměrnou netoleranci k jakékoliv kritice
3. destruktivní chování obětující druhé, které bývá často skryté

⁴⁸ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2001. s. 81.

⁴⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. 1997. s. 267.

⁵⁰ PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 224.

⁵¹ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 71 – 79.

⁵² Tamtéž s. 79.

⁵³ Tamtéž s. 80.

4. výraznou starost o vnější dojem, neustálou přetvářku
5. duševní nevyzpytatelnost v období psychické zátěže⁵⁴

Podle Pecka při dlouhotrvajícím utrpení se psychická vyspělost snižuje a naše vyzrálost nás opouští, stáváme se rychle „dětinští“ a „primitivnější“. Působením dlouhodobé bolestivé situace znečitlivíme, ovšem ne pouze k vlastnímu utrpení, ale i k utrpení jiných. Jestliže s námi někdo jedná bez respektu, ztrácíme pocit vlastní „důstojnosti“ a také respekt k jiným lidem. Proto jsou podle něj lidé pod tlakem zlu „přístupnější“.⁵⁵ Ilustrací toho nám mohou být koncentrační tábory, války, či vězení.

2.4 Řešení problematiky zla

2.4.1 Láska

Dle Pecka „*naším úkolem je dát světu lásku.*“⁵⁶ Proto v boji se zlem je nutná trpělivost a láskyplné přijetí zlého člověka, protože jen láska může léčit. Definice lásky dle Scotta Pecka: „*je to vůle rozšířit své "já" ve prospěch duchovního růstu, ať už vlastního, nebo cizího.*“⁵⁷ Nutno zmínit, že nejsme schopni milovat jiného, pokud nemilujeme sami sebe. Láska a sebeláska podle Pecka jdou ruku v ruce a jsou v podstatě nerozlišitelné.⁵⁸ Děti, které vyrůstají v prostředí, ve kterém jim chybí dostatek lásky, vstupují do světa s pocitem vnitřní nejistoty, mají pocit, že jim něco chybí, svět je podle nich nepřející a cítí potřebu usilovat o co největší pozornost a lásku od druhého člověka. V okamžiku, kdy ji získají, pověsí se na dotyčného nepřirozeným způsobem. Jde o určitou závislost, která se zdánlivě jeví jako láska, protože se lidé k sobě vážou, ale spíše se jedná o určitou formu „nelásky“, spočívající ve snaze přijímat, ne dávat. Peck tvrdí, že pokud rodiče děti opravdu milují, musí děti občas mírně konfrontovat a kritizovat, a musí jim

⁵⁴ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 140.

⁵⁵ Tamtéž s. 244. – 246.

⁵⁶ PECK, Scott. *Meditace*. 1995. s. 366.

⁵⁷ PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 65

⁵⁸ Tamtéž s. 65. – 66.

také dovolit, aby i ony konfrontovaly a kritizovaly je, protože „*vzájemné láskyplné střetávání je nezbytnou součástí všech kvalitních a přínosných mezilidských vztahů.*“⁵⁹ To ovšem neznamena, že rodič bude svého potomka neustále za něco kritizovat, i když nemá sebemenší důvod. Vše by mělo být určováno citem pro danou situaci a duševním zdravím rodičů.

2.4.2 Výchova

Pro správný vývoj dětí je nezbytné být jim dobrým příkladem již v jejich nejranějším věku a učit je tomu, že lenost a narcismus jsou dva nebezpečné jevy, které vedou ke vzniku zla, a proto je nutné mít se před nimi na pozoru. Také je velice důležité zajímat se o náplň volného času našich ratolestí. Není dobré jim něco přehnaně zakazovat, protože zákaz by je lákal ještě více. Spíše je potřeba vysvětlit danou problematiku a varovat je před možnými riziky, protože násilí a možné hrozby číhají opravdu všude kolem nás. Podle Doc. PhDr. Pavla Prunera je problémem dnešní technicky vyspělé doby fakt, že v technologicky vyvinutých prostředcích, jako je televize či internet, číhá nástraha mnohem větší, než jejich vynálezci mohli předpokládat. Ať spustíme televizor kdykoli během dne, spatříme mnoho filmů či seriálů, ve kterých je hlavní náplní agrese, nenávist nebo pomsta. Naším nejmladším je tedy již od útlého dětství předkládáno, že agresivita je způsob řešení, jak odstranit překážky na naší životní cestě. Mladí jedinci, kteří nemají dostatečné vysvětlení a zdůraznění, že v těchto pořadech jde jen o fikci, berou tento způsob řešení problému za naprosto vhodný a adekvátní dané situaci. Je jasné, že není řešením dítěti zakazovat televizor, protože by se ke zdrojům násilí dostalo tak jako tak, je ovšem nezbytné zdůraznit dělící linii mezi realitou a fikcí.⁶⁰ Aby nedocházelo k enormnímu nárůstu násilí.

⁵⁹ PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1993. s. 122.

⁶⁰ Přednáška Doc. PhDr. Pavla Prunera, CSc. (Dne 4. 11. 2011).

2.4.3 Postoj k druhým lidem a k sobě samému

Podle S. Pecka bychom se k ostatním lidem měli chovat eticky, což znamená mít k ostatním postoj, jako by byli „drahocenní“. Pokud bychom druhé považovali za drahocenné bytosti, nemučili bychom je. V případě etiky je dle Pecka nutné rozlišit mezi zákoníkovou a situační etikou. „Zákoníková etika“ je vyvozena z různých etických předpisů, které se používaly během historie, kdežto hlavní myšlenkou „situační etiky“ je, že o žádném činu nelze vyvést etický soud bez zvážení všech okolností, za kterých k činu došlo. Naše společnost se podle Pecka vyvíjí od zjednodušující zákoníkové etiky k etice situační, která připouští zabití ve válce nebo sebeobraně.⁶¹ Erazim Kohák, který se zabýval podrobně dějinami lidského vývoje ve své knize *Člověk, dobro a zlo*, zastává názor, že situace nevytváří etický princip, ale „podmínky uplatnění etické zásady.“⁶² Většinou víme, jak bychom se měli chovat, ovšem v mnohých okamžicích je rozhodující převládající situace, která volá po zvážení všech „pro“ a „proti“. Názorným příkladem nám může být lékař, který zvažuje, zda operovat starého a umírajícího pacienta, a vystavit jej tak velkému bolestivému zásahu lékařů, nebo jej nechat poklidně a bezbolestně zemřít. Máme ale záruku, že lékař jedná opravdu v zájmu pacienta?

Peck spatřuje jako nejúčinnější ochranou před náchylností ke zlu uvědomění si vlastních nedostatků. Navzdory tomu, že vědomí našeho osobního hříchu je nepříjemné, je to „dar“, který brání tomu, aby se naše hříchy nevymkly kontrole.⁶³ Proto můžeme jen doufat, že studovaní lékaři netrpí žádnou duševní poruchou a případně si své nebezpečné projevy hraničící se zlem uvědomují a řeší je. Podle Pecka „bitva proti zlu začíná doma“, nejprve se musíme vypořádat sami se sebou a se svou rodinou, musíme pracovat na vytvoření zdravější komunikace mezi sebou a až poté

⁶¹ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2001. s. 130. - 132.

⁶² KOHÁK, Erazim. *Člověk, dobro, zlo : o smyslu života v zrcadle dějin*. 1993. s. 23.

⁶³ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2001. s. 57.

jsme schopni čelit zlu ve společnosti.⁶⁴ Člověk má během života několik okamžiků, kdy se musí rozhodnout, jak naložit se svým životem dál. Mnohdy chybuje, ale důležité je, uvědomit si ty chyby, poučit se z nich a v budoucnu se jim vyvarovat. Podle Viktora Frankla „*život ve svém důsledku neznamena nic jiného než nést zodpovědnost za správné odpovědi na otázky života, za plnění úkolů, které před každého z nás život staví.*“⁶⁵ Frankl tvrdí, že pokud nám osud uloží nějaké utrpení, pak bychom v něm měli vidět úkol, který nám život přinesl. A právě v tom, jak člověk ponese toto utrpení, spočívá možnost člověka uskutečnit něco jedinečného.⁶⁶

Pokud je situace natolik závažná a člověk si nedokáže se svým problémem pomoci sám, je nezbytná pomoc odborným terapeutem. Podle Pecka je ovšem důležité, aby se člověk postižený zlem sám rozhodl vyhledat tuto odbornou pomoc a nechal nahlédnout terapeuta do svého nitra. Pacient z vlastního přesvědčení musí chtít změnit své zažité zvyky a chování, a musí dovolit terapeutovi, aby nad ním měl určitou kontrolu. Aby došlo k samotnému vyrovnání se zlem, je nutné najít příčinu problémů, pojmenovat zlo a hledat jeho původ.⁶⁷ Stejně je to se závislostí, člověk si v první řadě musí připustit, že má problém a je nutné jej řešit. Nejprve by si měl odpovědět sám pro sebe na základní otázky- proč chci problém řešit a co proto musím udělat. Nesmírně důležité je, stát skutečně pevně za svým rozhodnutím. Poněvadž, pokud je o něčem lidský jedinec přesvědčen, trvá na svém rozhodnutí a chce docílit toho, co si určil. V neposlední řadě je také důležitá podpora okolí, která jedince motivuje a posiluje v jeho přesvědčení.

⁶⁴ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2001. s. 164.

⁶⁵ FRANKL, Viktor. *A přesto říci životu ano : psycholog prožívá koncentrační tábor*. 2006. s. 89.

⁶⁶ Tamtéž s. 89. - 90.

⁶⁷ PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 140.

3 Filozoficko-teologická sonda problému zla

3.1 Vymezení zla

Na zlo je možné nahlížet jako na vlastnost specificky lidskou. Zlo z tohoto pohledu může znamenat buď nedostatečné pochopení dobra, tento postoj zastával již Sokratés, který tvrdil, že člověk je pánem sebe sama, jež vládne racionalitou. Nebo naopak může znamenat dostatečné pochopení situace a záměrné páchání zla, jemuž se věnuje Jan Payne ve své knize *Odkud zlo?*.

Zlo lze také chápat jako samostatný ontický princip, který je určen nadpozemskou bytostí, která v působení zla na našem světě nachází svůj vlastní záměr. Typickým představitelem tohoto myšlenkového proudu je Gottfried Wilhelm Leibniz, který ve své *Theodiceji* zdůrazňuje, že Bůh konal vše s dobrým úmyslem, a že i ono zlo slouží k celkovému dobru. S tímto názorem ovšem mnoho lidí nesouhlasí. Pokud se nad smyslem zla zamyslíme objektivně, bez odhlédnutí našich osobních bolestí, uvědomíme si, že zlo má určitý smysl. Pokud bychom totiž neviděli ve světě zlo, domnívám se, že bychom těžko mohli spatřit dobro. Tím ovšem nechci obhajovat současnou situaci lidstva, kdy míra zla mnohdy přesahuje míru dobra.

3.1.1 Filozofické stanovisko

3.1.1.1 *Jan Payne a jeho pohled na problematiku zla*

Jan Payne se zapsal do vědomí lidí zprvu jako neurolog a až později jako filozof. Jeho stanovisko bylo pro mou práci neobyčejně přínosné, neboť Payne se zabýval problematikou zla poměrně podrobně. Důkazem nám může být kniha *Odkud zlo?*, kde autor mimo jiné uvádí, že lidé pátrali po původu zla již v dávných dobách a nejedná se tedy o nějakou pokrokovou zálibu dnešní moderní doby. Podle Payna pradávňý člověk své „závěry

obvykle vyjadřoval v podobě rozmanitých mýtů, s tím, že tyto mýty vesměs promítaly zdroj veškerého zla mimo člověka do přírodního dění či božství samotného.⁶⁸ V tomto způsobu uvažování Payne spatřuje problém, neboť lidský jedinec se prostřednictvím mýtů dle jeho názoru „zbavuje morálního rozměru.“ Payne to vysvětluje tím, že nelze morálně hodnotit někoho, kdo nemá možnost volby. Lidská bytost, dle jeho přesvědčení, figuruje v mýtech pouze jako „hříčka osudu“, neboť „božská bytost“ koriguje veškeré dění, a proto se nedá té lidské bytosti nic „přičíst“.⁶⁹ Na rozdíl od tohoto zdroje zla, si Payne klade za cíl ve své knize *Odkud zlo?*, prozkoumat zdroj zla, který má mravní rozměr. Zkoumá takové zlo, kterého jsme schopni my samotní.⁷⁰ Během svého pátrání po původu zla dochází ke zjištění, že jsme schopni konat zlo záměrně, což je v rozporu se Sokratovou myšlenkou o důvodech páchání zla.

Sokrates byl jedním z prvních, kteří se tázali, zda lidé páchají zlo záměrně. Dospěl přitom k závěru, že pokud lidé konají něco špatně, je to vždy způsobené tím, že „*postrádají dokonalé a zevrubné pochopení dobra či veškerých souvislostí. Naopak když člověk okolnosti i vlastní dobro pochopí do všech podrobností, vyhne se páchání zlého čistě díky tomu, že by byl proti sobě samému.*“⁷¹ Sokrates zastává názor, že každý jedinec je svým pánem, protože „vládcem lidského života je racionalita“, kterou nelze nijakým způsobem „odvrátit či strhnout“.⁷² O síle lidského myšlení uvažoval i Scott Peck, uvedený v předchozí kapitole. Peck ve své knize *Nevyšlapaná cesta nekončí*, varuje, že pokud lidé nezačnou myslet dobře, hrozí, že se nakonec zničí. Hlavní problém „nemyšlení“ spatřuje v tom, že mozek dostatečně nepoužíváme kvůli své lenosti a pýše.⁷³ Jsme líní přemýšlet o

⁶⁸ PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle*. 1.vyd. Praha : Triton, 2005, s. 122.

⁶⁹ Tamtéž s. 122.

⁷⁰ Tamtéž s. 15.

⁷¹ Tamtéž s. 123.

⁷² Tamtéž s. 123.

⁷³ PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2001. s. 17. – 19.

tom, jak by se daly věci udělat správně a raději dáváme přednost pohodlí, mnohdy na úkor svého okolí.

Nespokojenost se Sokratovým názorem vyjádřil Aristotelés, který přichází s myšlenkou, že „je třeba zkoumat otázku po nezkrotnosti⁷⁴ (*akrasia*) daleko hlouběji a zahrnout do ní též rozmanitá afektivní vzplanutí.“⁷⁵ Vzápětí se Aristotelés ale přiklání k tomu, že nezkrotnost je třeba odmítnout. Hlavním důsledkem odmítnutí zřejmě je, že „člověk je zbaven své vůle: vůle pak již není zdrojem selhání čili i toho, že by se přehmaty daly přičíst kterékoliv lidské bytosti, nýbrž leda tělesnou silou sloužící k plnění daného úkolu. [...] Špatné skutky jsou pouhým plodem špatného pochopení daných okolností či dobra samotného.“⁷⁶ Poté, co jedinec získá pochopení, hned jej „začne realizovat“ a vůle v tomto případě ztrácí význam.⁷⁷

Existuje ale i názor, který nezkrotnost připouští. Podle Payna byl Ježíš první v dějinách, který nezkrotnosti „přítakal“. Payne uvádí, že „pro Ježíše je zdrojem zla lidské srdce.“⁷⁸ Zlo tedy vychází z nitra člověka a souvisí s lidskou vůlí. Skutečnost, že Ježíš s *akrasia* „počítá“, plyne dle Payna „již z jeho spásitelského poslání; obětovat vlastní život pro jiné by totiž bylo zbytečné potud, pokud by se každý dokázal zachránit sám čili kdyby žádné nezkrotnosti (*akrasia*) nebylo.“⁷⁹ Dle Payna Ježíšovo snahou nebylo pouze odhalit „lidskou slabost“, ale společně s tím poskytoval i jisté „východisko“. Payne se domnívá, že dle Ježíše je „lidské selhání dáno nikoliv selháním tváří v tvář pravidlům té či oné podoby, nýbrž tím, že pravidla si osobují být dobrem samotným. Jinak vyjádřeno, nejzazší dobro nemá povahu pravidel a

⁷⁴ Původní řecký termín „*akrasia*“ se do latiny překládá jako „*incontinentia*“, v angličtině by jej mohl reprezentovat výraz „*weakness of will*“. Payne prezentuje nezkrotnost jako slabost lidské vůle. Dle mého názoru lze pojem vyložit jako neschopnost ovládat své jednání.

⁷⁵ PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle*. 2005. s. 123 - 124.

⁷⁶ Tamtéž s. 124.

⁷⁷ Tamtéž s. 124.

⁷⁸ Tamtéž s. 65.

⁷⁹ Tamtéž s. 79.

*tudíž ani pravidel rázu Desatera.*⁸⁰ Z toho lze usuzovat, že Ježíš nesouhlasil s tím, že by se měl zákon dodržovat jen proto, že je závazný. Snažil se pochopit Boží vůli přímo, tázal se potom, „*co od nás Bůh vlastně žádá? [...] Bůh má záměr s každým jednotlivcem*“⁸¹ Ona Boží vůle nemá „předmětný ráz“, je „Bohem darovaným dobrem samotným.“⁸² A právě toto dobro je dle Payna „vlastním těžištěm Ježíšova přínosu“, neboť lidský jedinec se nyní „vztahuje k dobru“ jiným způsobem, než jako k „mrtvému“ dobru. „*Oním vztahem k dobru zbavenému předmětné stránky je víra: vírou jsme mimo jiné s to se nezkrotnosti (akrasia) zbavit.*“⁸³

Jak jsme již uvedli, Ježíš byl ten, který nezkrotnost připustil. Toto „připuštění“ je podle Payna možné, pokud zlo pochopíme „radikálně“; „*radikální zlo je pak zlem tak, že ho lze plně přičíst člověku a že přece člověk jeho původcem či strůjcem není.*“⁸⁴ Jedná se o paradox, který je vhodný vyjádřit „obrazem démona“, neboť jak Payne z Ježíšova stanoviska vysvětluje: „*démon člověka strhne a člověk dělá to, co se jeho založení přičítá; ačkoliv zdrojem takových skutků přímo není, přece mu je přičíst lze.*“⁸⁵ Payne zdůrazňuje, že je potřeba se u pojmu „démon“ pozastavit, jeho snahou je poukázat na to, že tento „výraz“ má „filozofickou hodnotu“, v Ježíšově výkladu se jednalo spíše o „symbolické vyjádření“.⁸⁶ Důkazem nám může být fakt, že ve Starém zákoně se výraz „démon“ vůbec nevyskytuje. Pokud bychom v Bibli hledali nějaký pojem, který by se dal obsahově přirovnat s „démonem“, narazili bychom na označení „zlý duch“ [Sd 9:23, 23].⁸⁷ Payne se domnívá, že by se dalo najít „pro takové struktury lidského ducha různá jména“, ale dle jeho přesvědčení „*naše civilizace je*

⁸⁰ PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle.* 2005. s. 79.

⁸¹ Tamtéž s. 79.

⁸² Tamtéž s. 79. – 80.

⁸³ Tamtéž s. 80.

⁸⁴ Tamtéž s. 84.

⁸⁵ Tamtéž s. 84.

⁸⁶ Tamtéž s. 84.

⁸⁷ SMOLKA, Martin: Online Bible[online] © [MS Software](http://www.online-bible.cz/) 2006 – 2009 [cit. 12. 4. 2012] Dostupné z: <http://www.online-bible.cz/citat.php?kniha=Sd&kapitola=9>

v tomto směru zvláštním způsobem chudá a žádný vhodný termín vlastně ani nemá.“⁸⁸

Abychom nezabíhali do velkých detailů, na které nemáme v této práci prostor, podívejme se nyní, co považuje Jan Payne za nezkratnost. Dle jeho přesvědčení, lze jako nezkratnost považovat „daný případ tehdy, když člověk dělá (podle svého uvážení) něco **špatného** navzdory tomu, že má **pochopení** týkající se toho, **co již je**, totiž veškerých okolností daného skutku včetně dění ve vlastní duši i toho, **co má být**, čili okolnostem přiměřené hodnoty a ptažmo dobra vůbec a má **schopnost** kromě vybraného skutku dělat skutky i jiné čili rozhodovat se.“⁸⁹ Z toho lze vyvodit závěr, že zlo je konáno úmyslně. Payne tvrdí, že „proti nezkratnosti (akrasia) je jediným lékem víra bez předmětného zakotvení“.⁹⁰ Důležitým znakem víry je, že se „soustředí“ pouze „na dobro jediné.“⁹¹ Dobro by mělo vystupovat jako čistě objektivní. Pokud je člověk hnán úsilím o dosažení dvou věcí, ani jedna z těchto věcí, dle Payna, není dobrem.⁹²

3.1.1.2 Friedrich Nietzsche a jeho pojetí zla

Proslulý kritik Friedrich Nietzsche podrobil kategorie dobra a zla kritice, která se ve filozofii „pozoruhodně prosadila“. Jeho odmítnutí uvedených kategorií znamená podle Jana Sokola jednak „připomenutí jisté relativity (nikoli relativismu) lidských hodnocení, jednak pokus udržet a pevně zakotvit něco, co by lidskému jednání dávalo smysl a orientaci.“⁹³ Nietzsche je v rozporu s myšlenkou metafyziků, kteří ulpívali na víře „v protikladnost hodnot“. Podle jeho názoru je možné, že „to, co tvoří hodnotu oněch dobrých a uctívaných věcí, spočívá právě v tom, že jsou podivuhodně

⁸⁸ PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkratnosti čili slabosti lidské vůle*. 2005. s. 86.

⁸⁹ Tamtéž s. 125.

⁹⁰ Tamtéž s. 226.

⁹¹ Tamtéž s. 226.

⁹² Tamtéž s. 226.

⁹³ SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filozofii*. 1.vyd. Vyšehrad, 2010, s. 144.

spojeny a propleteny s oněmi špatnými, snad jsou s nimi i bytostně totožné.⁹⁴ Proto dobro a zlo nelze od sebe striktně oddělit. Pokud by měl definovat kategorie dobra a zla, pak Sokol za jádro Nietzscheho stanoviska pokládá myšlenku, že „skutečným zlem je lež a nepoctivost.“ Dodává zároveň, že „zato pokusy nějak formulovat skutečné ‚dobro‘ se mu příliš nepovedly.“⁹⁵

Je tomu tak zřejmě proto, že když ve své knize *Mimo dobro a zlo* Nietzsche poukazuje na společensky určenou povahu toho, co se pokládá za „zlé“, odvozuje to od principů vůle k moci jako schopnosti k životu, umožňující sebeprosazení význačných jedinců. Doslova říká, že: „vše, co pozvedá jednotlivce nad stádo a bližnímu způsobuje strach, se od nynějška nazývá zlým.“⁹⁶ S přihlédnutím na dobu jeho působení, kdy byla tato myšlenka aplikována (druhá polovina 19. století), je nutné si uvědomit, že dnešní poměry jsou poněkud jiné a nelze s ním plně souhlasit. („Stádem“ zřejmě Nietzsche označoval příslušníky „otrocké“ morálky, viz níže).

Ve své filozofii se Nietzsche mimo jiné zabýval morálkou, která s problematikou zla nepochybně souvisí. Morálku rozlišil na dva typy, tj. morálka „panská“ a morálka „otrocká“. Podle otrocké morálky „zlý“ jedinec vyvolává „strach“, kdežto „dobrý“ jedinec je „dobromyslný“, lehce „oklamatelný“ až „přihlouplý“. Podle panské morálky, kterou Nietzsche nazývá také jako „vznešená morálka“, je „dobrý“ ten, kdo vzbuzuje strach, zatímco „špatný“ člověk je vnímán jako „opovržením hodný“. V tomto druhu morálky je chápán „dobrý“ člověk jako „vznešený“, naproti tomu „špatný“ jedinec je v rámci této morálky „opovržením hodný“. „Vznešený“ člověk chápe sám sebe jako toho, kdo určuje hodnoty (tedy i co je dobré a co zlé), a je zároveň tím, kdo tyto hodnoty vůbec tvoří. Proto také odsuzuje, co je

⁹⁴ NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. 1.vyd. Praha : Aurora, 1996, s. 10.

⁹⁵ SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 2010. s. 145.

⁹⁶ NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. 1996. s. 97.

škodlivé pro něj samotného. Takto pojatá morálka je „oslavou sebe sama“.⁹⁷ Z popisu této morálky je tedy patrné, že hodnoty dobra a zla chápe Nietzsche obráceně, než bývá zvykem. Dle mého názoru je Nietzscheho dělení morálky nevhodné, neboť zapříčiňuje střet mezi příslušníky obou morálek. Vzhledem k tomu, že příslušníci panské morálky prosazují své hodnoty a plány prostřednictvím reálné moci na úkor slabších, příslušníci otrocké morálky, kteří nedisponují vnější silou, ale vnitřní, musejí své hodnoty prosazovat jinak, tj. přímo, a tím vzniká konflikt.

3.1.1.3 Jan Sokol a jeho pojetí zla

Český filozof Jan Sokol se zabýval problematikou zla poměrně podrobně. Stejně jako Jan Payne, přichází s tím, že již v dávných dobách se lidé snažili určit pojem zla. „Staré kultury“ nabízely dvě možná vysvětlení, zlo lze jednak pochopit jako „nedostatek dobra“⁹⁸, ale i jako jednoho z aktérů boje ve světě mezi protichůdnými silami, které se vzájemně omezují. Boj mezi zmíněnými silami, respektive Bohy, bývá označován jako „manicheismus“.⁹⁹ Oba přístupy popisující původ zla, mají dle Sokola své nedostatky, a proto nelze určit, které stanovisko je správné.¹⁰⁰

Sokol si uvědomuje, že vymezit přesně pojem zla je nelehký úkol. Proto se snaží hledat odpověď pomocí jasně položené otázky: „*Kde vidíme skutečné, nepochybné zlo?*“¹⁰¹ Vedle přirozených věcí, mezi které řadí „hlad“, „nemoc“, „smrt“ a „bolest“, existují ještě „nepřirozené“, které páchají druzí lidé. Na základě této myšlenky se pokouší rozdělit zlo do několika

⁹⁷ NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. 1996. s. 169. - 172.

⁹⁸ Tento názor zastával již Platón (SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 2010. s. 143.)

⁹⁹ Francouzský filozof a teolog Claude Tresmontant přichází s myšlenkou, že v moderní době už nikdo z přítomnosti zla ve světě nevyvozuje existenci dvou bohů, spíše převládá názor, že žádný Bůh není. Od víry v Boha se dle jeho přesvědčení dospívá k ateismu. (TRESMONTANT, Claude. *Teodicea neboli otázka zla : existuje křesťanská filosofie?* 1.vyd. Košice : Knižná dielňa Timotej, 1997, s. 8.)

¹⁰⁰ SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 2010. s. 145. - 146.

¹⁰¹ Tamtéž s. 147.

„typů“. Od „přirozené smrti“, která je bezesporu nezbytnou součástí lidských životů, musíme odlišit podle Sokola „zabití“, které je způsobené druhým člověkem. Jedná se o zlo v jiném smyslu, než představuje samotná smrt, v podstatě jde o „chtěné zlo“, cílenou „nenávisť“. ¹⁰² Dalo by se polemizovat o tom, zda může být přirozená smrt považována za zlo. Pokud bychom vycházeli z toho, že vše, co je v opaku s dobrem a životní silou, je zlé, pak bychom přirozenou smrt mohli považovat za zlo, ovšem s porovnáním s jiným zlem, jde o zlo „menší“.

Další typ zla se podle Sokola vyznačuje tím, že je „neadresný“ a „chladný“. Lidé páchající tento typ zla nevnímají „vážně“ jiného jedince, nic pro ně „obět“ neznamena, slouží pouze jako „prostředek“ úmyslů pachatele. Příkladem nám mohou být koncentrační tábory, kde se likvidovala „nečistá“ rasa. Poslední typ zla, který sice není „násilný“, ale škodí určitým lidem, by mohl obsahovat „nevěrnost“, „lež“, „podvod“ a „porušení daného slova“. Tento druh zla škodí vztahům mezi lidmi a narušuje důvěřivost ve společnosti. ¹⁰³ Rozdělení podle Sokola poukazuje na to, že *„skutečné mravní zlo je především lidské zlo, zlo páchané lidmi. [...] Jeho oběťmi mohou být lidé, ale také celé společnosti, příroda nebo kulturní statky.“* ¹⁰⁴ Jak jsme mohli vidět, pojem zla je příliš obecný, a tudíž hrozí, že člověk zlo posuzuje příliš egocentricky. To, co se zdá být dobré pro nás samé, pro jiného může znamenat zlo, a naopak. I zde je nutné dle mého názoru vlastnit zdravý rozum a cit pro danou situaci.

3.1.2 Teologické stanovisko

Jak již bylo uvedeno Sokolem, výskyt zla ve světě lze vysvětlit buď jako nedostatek dobra, nebo jako soupeření dvou bohů, tj. dobrého a zlého.

¹⁰² SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 2010. s. 147.

¹⁰³ Tamtéž s. 147. - 148.

¹⁰⁴ Tamtéž s. 148.

Monoteistická náboženství (křesťanství a judaismus) ovšem s dualistickými myšlenkami nesouhlasí, a chápou Boha jako tvůrce veškerého dění.

Přestože je Gottfried Wilhelm Leibniz filozof, zabývá ve své knize *Theodicea* problematikou Boha dosti podrobně. Autor se snaží změnit mylné představy lidí, dle kterých je Bůh „*absolutní vládce panující despotickou mocí, který budí málo lásky a je lásky málo hoden.*“¹⁰⁵ Podle Leibnize Bůh, jako „nejvyšší moudrost“ s „nekonečnou dobrotou“, vytvořil ten nejlepší ze všech možných světů. Mnozí by však mohli namítat, že svět by mohl být mnohem lepší bez „hříchu“ a „utrpení“. To by ovšem podle Leibnize neznamenal, že by takový svět byl lepší, neboť svět bez zla by pokulhával za tím naším v oblasti dobra. Pokud by totiž nebylo zlo, neměli bychom možnost poznat, co je dobro.¹⁰⁶ Leibniz uvádí, že lidem připadají jejich dobra ve srovnání se zly malá „z nedostatku pozornosti“, a právě tato pozornost musí být vyvolána určitou mírou zla.¹⁰⁷ Stejně je to například i se zdravím. Hodnotu a důležitost zdraví si uvědomíme až tehdy, pokud jej máme my nebo naši blízcí podlomene.

Leibnizův známý citát: „*Si Deus est, unde malum? Si non est, unde bonum?*“ neboli „*Existuje-li Bůh, odkud je zlo? Neexistuje-li, odkud je dobro?*“¹⁰⁸ vyvolal mnoho pozdvižení. Myslitelé starého věku přikládali příčinu zla hmotě, kterou považovali za nestvořenou a nezávislou na Bohu, my naopak veškeré bytí odvozujeme od Boha. Leibniz rozlišuje tři druhy zla: „*Zlo lze chápat metafyzicky, fyzicky a morálně. Metafyzické zlo záleží v pouhé nedokonalosti, fyzické zlo v utrpení a morální zlo v hříchu. Fyzické zlo a morální zlo sice není nutné, stačí však, že je na základě věčných*

¹⁰⁵ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea : pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. 1. vyd. Praha : Oikoymenth, 2004, s. 82.

¹⁰⁶ Stejný názor zastává i Scott Peck. (PECK, Scott. *Lidé lži*. 1996. s. 40.)

¹⁰⁷ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea : pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. 2004. s. 80. - 86.

¹⁰⁸ Tamtéž s. 92.

*pravd možné.*¹⁰⁹ Podle Leibnize Bůh „tvor“ poskytuje neustále to, co je v něm „dobré“ a „dokonalé“, zatímco „nedostatky“ a „nedokonalosti“ pramení „z původní omezenosti“. Tvor je omezený od počátku své existence, neboť Bůh mu nemohl věnovat vše, jinak by vytvořil Boha.¹¹⁰

Stvořitel chce dle Leibnize „*předchůdně to, co je dobré a následně to, co je nejlepší.*“¹¹¹ V případě zla morálního, nechce jej v „žádném smyslu“, jde-li o zlo fyzické, nechce jej ve smyslu „absolutním“. Fyzické zlo často užívá jako „trest“ za určité „provinění“ anebo také jako nástroj k nějakému cíli, například, aby dosáhl větších dober nebo aby zabránil větším zlům.¹¹² Dle Leibnize „*morální zlo je tak velkým zlem jen proto, že je zdrojem fyzických zel a že se tento zdroj nachází v tvor, který má největší sílu a největší schopnost ona zla konat.*“¹¹³ Leibniz se přesto domnívá, že zlo není u lidí tak velké, jak se „říká“. Bývají jím zasaženi lidé „špatného charakteru“ nebo ti, kteří se vlivem různých tragédií stali nevlídnými a kteří „vidí zlobu“ všude kolem sebe.¹¹⁴

I přes mnohé bolestivé okamžiky v životech jedinců nemůže Bůh svět změnit „*bez újmy na své moudrosti [...] protože existenci tohoto světa se vším, co k němu náleží, poznal předem, a protože se rozhodl, že mu dá existenci.*“¹¹⁵ Budoucnost je dle Leibnize určeno, my ale nevíme jak, proto musíme vykonávat svůj život dle „rozumu“, který nám věnoval Bůh. Teologové různých směrů se ovšem shodují, že „*určení k morálnímu zlu neexistuje.*“¹¹⁶ To znamená, že nikdo není předem určen k hříchu.

¹⁰⁹ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea : pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. 2004. s. 92.

¹¹⁰ Tamtéž s. 98.

¹¹¹ Tamtéž s. 93.

¹¹² Tamtéž s. 93.

¹¹³ Tamtéž s. 95.

¹¹⁴ Tamtéž s. 220.

¹¹⁵ Tamtéž s. 108.

¹¹⁶ Tamtéž s. 122.

Podle Leibnize „*Bůh činí to, co přikazují jeho moudrost spolu s jeho dobrotou, a vůbec není odpovědný za zlo, které připouští.*“¹¹⁷ Připustí-li zla, vyžaduje to tak „řád vesmíru“, který vybral z několika možných vesmírů, jako ten nejlepší a nejdokonalejší.¹¹⁸ Leibniz dále uvádí, že Bůh „*nejenže z nich vyvozuje větší dobro, ale nadto je shledává spojena s největšími možnými dobry: takže kdyby je nepřipustil, byla by to chyba.*“¹¹⁹ Není pravdou, že by se o zlo nestaral či si jej dokonce přál, jak tvrdí P. Bayle, s nímž Leibniz vede ve své *Theodicea* monolog. „*Bůh chce řád a dobro, ale někdy se stává, že to, co je nepořádkem v části, je řádem v celku.*“¹²⁰ Musíme si uvědomit, že předmětem zájmu Boha není pouze náš život a péče o něj, ale že je v jeho zájmu celý vesmír. Leibniz se domnívá, že pokud bychom poznali vše, co Bůh vytvořil, přesvědčili bychom se, že konal ve své činnosti dobře.¹²¹

3.2 Příčiny vzniku zla

Jeden ze způsobů, jak si člověk snaží vysvětlit význam „utrpení“ ve světě, odlišný od Leibnize, představuje pohled současného myslitele Harolda Kushnera.¹²² Kushner vychází z domněnky, že si zasluhujeme to, co se nám děje. Podle tohoto názoru „*naše neštěstí přišlo jako trest za naše hříchy.*“¹²³ Můžeme si za něj tedy sami. Věříme-li této myšlence, svět se nám jeví logický a srozumitelný, a máme proto důvod, být „dobří“ a stranit se „hříchu“. Přesvědčení, že Bůh „dává“ jedincům to, co si zasluhují, je „pohodlné“ a lákavé východisko z problematiky zla, současně v sobě ukrývá mnoho „slabin“, neboť vede lidi k sebeobviňování a mnohdy vyvolává „pocit viny“, aniž by k tomu byla příčina. Největší pochybení této domněnky je dle Kushnera v tom, že je v rozporu s naší současnou zkušeností. Dalo by se jí

¹¹⁷ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea : pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. 2004. s. 148.

¹¹⁸ Tamtéž s. 152.

¹¹⁹ Tamtéž s. 155.

¹²⁰ Tamtéž s. 156.

¹²¹ Tamtéž s. 179.

¹²² H. Kushner je rabín židovské obce v Naticku, který se věnoval podrobně lidskému utrpení.

¹²³ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 2.vyd. Praha : Portál, 1999, s. 21.

věřit v době, kdy jsme toho o světě tolik nevěděli, ale dnes prostřednictvím sdělovacích prostředků se setkáváme s neštěstím u „dobrých“ lidí, což je v rozporu s původní myšlenkou.¹²⁴

Pozoruhodné vysvětlení problematiky zla přináší teorie, dle které má Bůh „vzorec“, do kterého životy všech lidí nějakým způsobem „zapadají“.¹²⁵ „Vzorec vyžaduje, aby byly některé životy nějak zkroucené, zauzlené nebo zkrácené, zatím co jiné dosahují obdivuhodné délky, ne proto, že by si to jedna nitka zasloužila víc než jiná, ale prostě proto, že to vyžaduje ten vzorec.“¹²⁶ Pokud se na to díváme z našeho pohledu, zdá se nám to nelogické, avšak z „Boží perspektivy“ má každý „uzlík“ své místo v nádherném „vzoru“, který tvoří umělecký výtvar.¹²⁷ Ani s jedním dosud zmiňovaným přístupem Harold Kushner ovšem nesouhlasí.

Jiným možným vysvětlením, proč existuje ve světě zlo, je podle Kushnera to, že Bůh nás „podrobuje zkoušce“, abychom se ujistili, jak jsme silní a věrní jeho lásce. „Bůh sesílá zkoušky a soužení pouze na lidi, o nichž ví, že jsou schopni v nich obstát, aby se oni i ostatní mohli poučit, jak velká je jejich duchovní síla.“¹²⁸ S tím Kushner ale také moc nesouhlasí, vzhledem k tomu, že viděl už v mnoha případech, jak lidé tíhu svých neštěstí neunesli.¹²⁹

Nabízí se další možné vysvětlení příčiny zla, které tvrdí, že utrpením nás chce Bůh osvobodit ze země plné „bolestí“ a přenést nás do „lepšího světa“, než je ten dosavadní. Dle Kushnera „představa jakéhosi následného světa, kde budou nevinní odměněni za své utrpení, může lidem pomoci vyrovnat se s nespravedlností života na tomto světě a přitom neztratit

¹²⁴ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 21. - 23.

¹²⁵ S názorem přichází americký spisovatel Thornton Wilder, který se jej snaží vysvětlit, ve svém románu *Osmý den*, pomocí krásného goblenu. (KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 28.)

¹²⁶ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 29.

¹²⁷ Tamtéž s. 29.

¹²⁸ Tamtéž s. 35.

¹²⁹ Tamtéž s. 35. - 36.

víru.“¹³⁰ Ale také to dle jeho názoru může být jen pouhá „výmluva“, že nás neznepokojuje nespravedlnost na tomto světě.¹³¹

Všechna dosud nabízená vysvětlení vycházejí z toho, že jejich příčinou je Bůh. Podle Kushnera může však existovat ještě jiné vysvětlení. Je totiž dost možné, že Bůh „nevyvolává“ zlé věci, ale naopak je připraven lidem pomoci.¹³² Kushner ve své knize *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*, uvádí, že „Bůh chce, aby spravedliví žili pokojný a šťastný život, ale někdy to prostě nemůže zařídit. I pro samotného Boha je někdy příliš těžké se postarat, aby si krutost a chaos nevyžádaly své nevinné oběti. Avšak mohl by se s tím člověk bez Boha vypořádat lépe?“¹³³ Kushner připouští, že „nevinným“ bytostem se opravdu může stát neštěstí, které si nezasluhují, to však „neznamená“, že je Bůh trestá, neboť pohroma podle něj vůbec nevychází od Boha.¹³⁴

Jak je ale možné, že se dějí zlé věci? Kushner uvádí, že Bůh stvořil svět, „jehož základní princip byla uspořádanost a předvídatelnost místo chaosu, se kterým začal.“¹³⁵ Dle Kushnera je ovšem možné, že Bůh nedokončil stvoření během šesti dnů, jak vypráví kniha *Genesis*, a proces „nahrazování chaosu řádem“ pokračuje dále. Tragické příhody tedy nejsou odrazem boží vůle, ale stávají se náhodně.¹³⁶ „Nahodilost je chaos v temných koutech vesmíru, kam ještě neproniklo Boží tvořivé světlo. A chaos je zlo; ne škodolibé nebo úmyslné, ale přesto zlo, protože způsobuje náhodné tragédie a brání lidem, aby věřili v Boží dobrotu.“¹³⁷

Závěrem lze říci, že Bůh podle Harolda Kushnera není původcem tragédií v našich životech. Něco je dle jeho přesvědčení důsledkem „smůly“,

¹³⁰ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 38.

¹³¹ Tamtéž s. 38.

¹³² Tamtéž s. 38. - 39.

¹³³ Tamtéž s. 51.

¹³⁴ Tamtéž s. 51. - 52.

¹³⁵ Tamtéž s. 60.

¹³⁶ Tamtéž s. 60. - 61.

¹³⁷ Tamtéž s. 61.

něco je způsobené nevyhnutelným působením přírodních zákonů, a něco je naopak způsobeno „zlými“ lidmi. „Neštěstí“ tedy není zapříčiněno Božím rozhodnutím, proto se nemusíme bát, že nás Bůh „trestá“ či „zrazuje“, když se nám děje něco zlého. Podle Kushnera lidské tragédie nejsou obsahem „Božího plánu“.¹³⁸ Což je tedy v rozporu s myšlenkou G. W. Leibnize.

3.3 Projevy zla

V našich životech se setkáváme s nástrahami přírody, které jsou mnohdy velice kruté a nevysvětlitelné. Kushner věří, že pohromy jsou přírodní úkazy, a „neexistuje“ žádný mravní „důvod“, aby oběti katastrof byly za něco trestány. Hodnota zdraví nebo nemoci není dle jeho přesvědčení určena tím, že by Bůh rozhodl, kdo si tu či onu zaslouží, ale jde také o „přírodní zákony“. Neměli bychom proto Boha činit zodpovědným za všechny nespravedlnosti na tomto světě, ale naopak bychom se k němu měli obracet jako ke „zdroji morálních hodnot“. Proč ale lidé zažívají bolest? Bolest je nepříjemná, nicméně nezbytná součást lidského života. Podle Kushnera není trestem od Boha, ale je to způsob, jak k nám příroda promlouvá a varuje nás, že není něco v pořádku.¹³⁹

Na jedné straně bolest způsobují přírodní zákony, které nejsou v naší moci, na straně druhé si ji působí sami lidé. Od zvířat se lišíme mimo jiné tím, že máme možnost volby, zda se přikloníme k dobru či ke zlu. Kushner podotýká, že pokud nebudeme mít příležitost zvolit si zlo, nebudeme mít ani možnost zvolit si dobro. V případě, že se rozhodneme ubližovat jeden druhému, Bůh nám v tom nemůže bránit, poněvadž kdyby se tak stalo, odebral by nám naši svobodu, kterou jsme od něj získali, a díky které se odlišujeme od ostatních živočichů.¹⁴⁰

¹³⁸ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 129.

¹³⁹ Tamtéž s. 66. - 69.

¹⁴⁰ Tamtéž s. 84.

3.4 Řešení problematiky zla

3.4.1 Důraz na svědomí

Nikdo z nás není schopen vydržet „osamělost“ příliš dlouho, naprostá „samota“ od počátku našeho života by byla podle Payna dokonce „překážkou“ vývoje jedince v lidskou bytost.¹⁴¹ Musíme však respektovat určitá pravidla, abychom mohli společně existovat na tomto světě. Jan Payne radí: „*Dávej vždycky zakoušet druhým to, co chceš zakoušet od nich!*“¹⁴² Nejedná se o nějakou pokrokovou myšlenku, stejný názor obsahuje i tzv. zlaté pravidlo, které je klasickou formou morální zásady.

Lidé nepochybně musejí za svá jednání nést zodpovědnost, jinak by světu zřejmě vládnul chaos a rebelie. Německý filozof Karl Jaspers při zkoumání viny Němců za události druhé světové války vedle viny trestní, rozlišil další 3 úrovně viny:

1. vina **politická** – do jisté míry veřejná
2. vina **morální**, mravní – každý si ji musí nést sám před sebou
3. vina **metafyzická** – neseme ji před Bohem¹⁴³

V dávných dobách byla jakýmsi soudcem za lidské jednání „okolní společnost“. Podle Sokola se ale ve vývoji naše souzení „zvnitřnilo“. Klademe hlavní důraz na posouzení vlastní viny, tj. „svědomí“. Dle Sokola Platón svědomí rozuměl jako „schopnosti se za sebe stydět“. Křesťané prý chápou svědomí jako „hlas Boží“, k jehož naslouchání se člověk musí individuálně „probouzet“ a „vychovávat“. Pro Martina Heideggera však prý znamená svědomí „*mlčenlivý hlas, který pobyt konfrontuje s bytím. Sigmund Freud tuto konfrontaci a vinu redukoval na pouhý pocit viny, který pokládal za neurotický symptom, který je třeba léčit.*“¹⁴⁴

¹⁴¹ PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkratnosti čili slabosti lidské vůle*. 2005. s. 191.

¹⁴² Tamtéž s. 197.

¹⁴³ SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 2010. s. 81.

¹⁴⁴ Tamtéž s. 81.

3.4.2 Vyrovnání se s bolestivou ránou

Pokud náš život zasáhne nějaká bolestivá událost, Harold Kushner radí: „*Chceme-li se v neštěstí umět zvednout a jít dál, musíme se především umět přenést přes iracionální pocit, že každé neštěstí je naše chyba, že je to přímý důsledek našich nedostatků a našeho nesprávného jednání.*“¹⁴⁵ Vše zkrátka nemůžeme ovlivnit. Pokud komunikujeme s truchlící osobou, měli bychom jí dát na vědomí, že to, co se stalo, není její chyba. Ve skutečnosti může mít dobré vlastnosti a slušné vychování a může si zasloužit něco lepšího.

V trýznivých a těžkých chvílích cítíme bolest, pocit viny, a zlost na nejbližší cíl, jestliže takový cíl chybí, obracíme svou zlost sami na sebe, což způsobuje „deprese“, které vyvolávají nemalé problémy. Ačkoliv je podle Kushnera „hněv“ v těchto případech přirozenou reakcí, musíme se jej snažit směřovat na danou situaci, ne na druhé, sebe či na Boha. V těchto nelehkých okamžicích pocítujeme rovněž „závist“. Závidíme druhým, že neštěstí, které postihlo nás, nepostihlo je. Psychologové vidí původ závidění v sourozenecké rivalitě, kde se bojuje o lásku a pozornost rodičů. Někdy se tato rivalita objeví i v dospělosti, právě když se přihodí nějaká tragédie. Nejlepší obranou proti závidění je dle Kushnera, uvědomění si, že lidé, kterým závidíme, mají pravděpodobně své vlastní „rány“ a „jizvy“ na duši, a není jim tedy co závidět.¹⁴⁶ Slovy autora: „*Bolest a utrpení se možná nerozdělují po světě rovnoměrně, avšak určitě velmi hojně. Každý dostane svůj díl. Kdybychom znali fakta, sotva bychom našli někoho, komu bychom mohli závidět.*“¹⁴⁷

¹⁴⁵ KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 1999. s. 101.

¹⁴⁶ Tamtéž s. 103. - 109.

¹⁴⁷ Tamtéž s. 110.

4 Zlo z pohledu sociobiologie

Jakožto vědní obor pohlížející na společnost z biologického hlediska, přináší sociobiologie, nejen do této práce, mnoho zajímavostí o lidském druhu. Z pozorování zvířat převádějí sociobiologové zákonitosti zvířecího chování na lidskou populaci. Na lidské jedince je proto nazíráno jako na dědice vrozených sklonů, po našich zvířecích předcích. Tyto sklony mohou vést právě k oné agresivitě, která je typickým projevem zla.

4.1 Vymezení zla

Problematikou zla a pojetím agrese se zabýval ve své knize *Takzvané zlo* Konrad Lorenz, který jakožto významný etolog a zoolog přenáší své znalosti ze zvířecí říše na člověka. Lorenz nazírá na agresi jako na „útočnost zvířete i člověka, která je namířena proti příslušníkům vlastního druhu.“¹⁴⁸ Již z názvu knihy *Takzvané zlo* se lze domnívat, že vnitrodruhovou agresi nepovažuje za něco opovrženého. Podle něj se jedná o pud, který „v přirozených podmínkách slouží k zachování života a druhu.“¹⁴⁹

Agresi se věnoval i Sigmund Freud, který si podle Lorenze může činit nárok na věhlas, že „první poznal specifčnost agrese a ukázal, že nedostatek sociálních kontaktů, především ztráta lásky, patří k faktorům, které útočné jednání silně podporují.“¹⁵⁰ Mnozí američtí pedagogové vyvodili z Freudova názoru, chybný důsledek. Domnívali se totiž, že by z dětí vyrostli méně neurotičtí, vnějšímu prostředí lépe přizpůsobiví a zejména méně agresivní lidé, pokud by byly ušetřeny každého zklamání a pokud by se jim vždy a ve všem ustoupilo. Brzy se však v praxi projevilo, že z takto vychovávaných dětí vyrostli nesnesitelně drzí jedinci, kteří byli všechno jiné,

¹⁴⁸ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1.vyd. Praha : Mladá fronta, 1992, s. 5

¹⁴⁹ Tamtéž s. 6.

¹⁵⁰ Tamtéž s. 50.

než neagresivní. Ukázalo se, že agresivní pud pramení „spontánně“ z nitra člověka.¹⁵¹

Plné nebezpečí agresivního pudu spatřuje Lorenz právě v oné spontánnosti. Pokud by byl tento pud jen reakcí na určité vnější podmínky, jak předpokládají mnozí psychologové a sociologové, pak by podle něj „*situace lidstva nebyla tak nebezpečná, jak ve skutečnosti je.*“¹⁵²

Spontánnost instinktů učinil předmětem vědeckého bádání americký zoolog Wallace Craig, který na základě pozorování chování zvířat dospěl ke zjištění, že každé skutečné instinktivní jednání, jemuž je odepřena příležitost se odreagovat, uvádí zvíře jako celek do neklidu a nutí jej vyhledávat primární podněty, které by toto jednání vyvolaly. Craig hledání podnětů označuje jako „*apetenční chování neboli apetence.*“¹⁵³ Lorenz uvádí, že v lidské podobě lze toto chování spatřit ve válečném zajetí, především v menších skupinách mužů, kteří jsou v určitých situacích odkázáni jen sami na sebe a jimž je znemožněno střetnout se s cizími jedinci, kteří nepatří k přátelskému okruhu. Tuto situaci označuje jako *tzv. polární psychóza nebo také jako „expediční šílenství“*. Nahromadění agrese se stává podle této teorie tím nebezpečnějším, čím lépe se příslušníci skupiny navzájem znají, mají se rádi a rozumějí si. K vyvolání konfliktů dochází nepatrnými podněty, například smrkáním nebo pokašláváním druhých, které ostatní provokuje. Jedinci podléhají extrémnímu snížení svých prahových hodnot, a proto všechny podněty vyvolávají agrese a vnitrodruhové bojové chování.¹⁵⁴

Další představitel zabývající se agresí je Desmond Morris. Podle tohoto významného britského etologa a zoologa „*je v pravém slova smyslu agrese asertivní řešení sporů mezi jednotlivci.*“¹⁵⁵ Mezi zvířaty se to děje

¹⁵¹ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 50.

¹⁵² Tamtéž s. 49.

¹⁵³ Tamtéž s. 52.

¹⁵⁴ Tamtéž s. 52. – 54.

¹⁵⁵ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1.vyd. Praha : Knižní klub, 1997, s. 77.

převážně „výhružkou“ a „protivýhružkou“, málokdy dojde k napadení, při kterém by tekla krev. Boj mezi zvířaty je podle Morrise velmi vzácným jevem, dá se říci, že násilí je pro zvířata „selháním agresivity“. Ve světě lidí je skutečná agrese také běžná. Drobné sousedské spory, rodinné hádky jsou typickým příkladem „zvířecí agrese“.¹⁵⁶ Ovšem značná část násilí ve světě podle Morrise není zvířecí agresivitou, ale „zvráceným lovem“, při kterém se oběť stává náhražkou kořisti. Násilnické incidenty mají obvykle málo společného s opravdovou agresí. Události jako terorismus, válka, zbití člověka, nejsou podle něj případy pravé agrese, ale jsou spíše ukázkou „symbolického lovu“, který se zvrhl. Morris ve své knize *Lidský živočich* vysvětluje, že hlavním úkolem agresivních činů je „zastřít a podmanit si soupeře“. Jiné je to v situacích, kdy se jedná o symbolický lov. Oběť je v tomto případě „odosobněna“, a místo aby se stala rovnocenným soupeřem, stává se „kořistí“.¹⁵⁷

Ačkoliv je Philip Zimbardo psycholog, svým zájmem o sociální chování lidí a tendencí pozorovat lidské jedince za extrémních podmínek, by se dal zařadit do oboru sociobiologie. Pro Zimbarda je zlo „úmyslné chování (nebo snaha k takovému chování přimět jiné), které ponižuje, odlidšťuje, poškozují, ničí nebo zabíjí jiné lidi.“¹⁵⁸ Tato definice považuje jedince konající zlo zodpovědným za cílené motivované činy a vyřazuje nahodilé nebo neúmyslné škodlivé důsledky. Definice má „širší“ působnost než jen pro přímé konatele zla, zahrnuje i společnou „zodpovědnost“ například za nabízení a prodávání produktů, o kterých se předem ví, že poškozují zdraví.¹⁵⁹ Aby Zimbardo pochopil nehumánní chování, tj. mučení, násilí, terorismus, přisuzuje „situačním proměnným“ daleko větší význam, než

¹⁵⁶ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 77.

¹⁵⁷ Tamtéž s. 79. – 80.

¹⁵⁸ ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo : sociálně psychologický pohled na svět*. Břeclav : Moraviapress, 2005, s. 38.

¹⁵⁹ Tamtéž s. 38.

bývá obvyklé v tradiční psychologii.¹⁶⁰ S tímto přístupem se ovšem dostává do konfrontace s Konradem Lorenzem, který lidskou agresivitu chápe jako vrozený pud, který „*vyvěrá spontánně z nitra člověka.*“¹⁶¹

4.2 Příčiny vzniku zla

4.2.1 Dle Konrada Lorenze

Co je smyslem agrese? Po významu boje, zejména mezi příslušníky vlastního druhu, se ptal již samotný Charles Darwin, který dal na zmiňovanou otázku jasnou odpověď: „*pro druh a jeho budoucnost je vždy prospěšné, když z obou soků získá revír nebo samici, o kterou jde, ten silnější.*“¹⁶² Pokud zvítězí silnější jedinec, bude mít rod lepší předpoklady pro zachování, než pokud by zvítězil ten slabší, který by zřejmě brzy podlehl. Lorenz, který se nechal inspirovat Darwinem, ve své knize *Takzvané zlo* tvrdí, že „*vnitrodruhová agrese slouží k udržení druhu.*“¹⁶³ Nejdůležitějším úkolem vnitrodruhové agrese neboli agrese mezi příslušníky stejného druhu, je podle Lorenze to, že se příslušníci téhož druhu navzájem „odpuzují“. Důvodem je obava z vyčerpání zásob a snaha o nastolení rovnováhy mezi potravními zdroji a rozložením populace.¹⁶⁴ Pokud je druh rovnoměrně rozptýlen po okolí, nejen, že má větší šanci rozmnožit se a zajistit si dostatek potravy, ale také vzniká větší předpoklad pro to, aby se příslušníci druhu, vzájemně respektovali.

Každý z nás se denně řídí určitými způsoby chování, které do nás vkládali již naši rodiče a které jsou typické pro kulturu, v níž žijeme. Podle Lorenze jsou „*slušné způsoby*“ takové, které charakterizují vlastní skupinu, a

¹⁶⁰ Situacionistický přístup se přidržuje primárních principů teorie Kurta Lewina, která posouvá do popředí situační determinanty lidského chování a tím přestávají fungovat jako pouhé polehčující okolnosti. (ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo*. 2005. s. 37.)

¹⁶¹ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 50.

¹⁶² Tamtéž s. 33.

¹⁶³ Tamtéž s. 32.

¹⁶⁴ Tamtéž s. 34.

my se neustále řídíme jejich požadavky, jež se nám staly druhou přirozeností. V průběhu každodenního života si nejsme vědomi, že jejich funkce spočívá v potlačování agrese a vytváření „sociálního pouta“.¹⁶⁵ Poněvadž každá odchylka od společenských způsobů, které jsou pro skupinu typické, vyvolá podle Lorenze agresi, jsou všichni členové skupiny nuceni tyto normy sociálního chování dodržovat. Problém nastává, pokud nejsme schopni přijmout a respektovat způsoby a rituály jiných civilizací. „*Již jen pouhá neschopnost porozumět výrazovým pohybům a rituálům cizí kultury vzbuzuje nedůvěru a strach takového druhu a síly, že může snadno vést k otevřené agresi.*“¹⁶⁶

Je správné, že mravy, jimiž nás učili naši rodiče, pokládáme za „dobré“, a že sociální normy, které nám věnovala naše kultura, jsou pro nás „svaté“. Ale musíme se podle Lorenze bránit přirozenému sklonu pokládat normy jiných kultur za méněcenné. Je nutné naučit se tolerovat jiné kultury a uvědomit si, že jejich normy a rituály mají stejné právo být respektovány a pokládány za svaté, stejně tak jako ty naše. Protože pokud si to neuvědomíme, hrozí podle Lorenze světu velké nebezpečí válek.¹⁶⁷

Lorenz dokládá, že „*všichni trpíme nutností ovládat své pudy – jeden více, druhý méně – podle našeho velice různorodého vybavení sociálními instinkty nebo sklony.*“¹⁶⁸ Osoba jednající sociálně již z přirozených pohnutek, klade za normální situace na „kompenzační mechanismus“ své zodpovědnosti, tj. morálku,¹⁶⁹ jen málo nároků a ve chvílích krize disponuje silnými morálními zálohami. Naopak ten, kdo v běžném životě musí používat všechnu krotící sílu své morální zodpovědnosti, aby uspokojil požadavky kulturní společnosti, se při zvýšení nároků mnohem dříve

¹⁶⁵ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 74.

¹⁶⁶ Tamtéž s. 74. – 77.

¹⁶⁷ Tamtéž s. 77. – 78.

¹⁶⁸ Tamtéž s. 211.

¹⁶⁹ MORÁLKA= kompenzační mechanismus, který přizpůsobuje výbavu našich instinktů požadavkům kulturního života a tvoří s nimi funkční celek. (LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 211)

zhroutí. Lorenz tvrdí, že tito lidé se pak stanou buď „neurotiky“- tedy nemocnými, nebo „delikventy“. Mohlo by se zdát, že morálka lidí selže nejspíše při nadměrném, náhlém pokušení, ale je tomu naopak. Stává se to při dlouhodobém nervovém přepětí, například vlivem starostí, hladu, strachu, přepracování, aj.¹⁷⁰

4.2.2 Dle Desmonda Morrise

Vzhledem k tomu, že Desmond Morris považuje lidské bytosti za zvláštní živočichy, kteří si lovem dříve obstarávali potravu, hrozí nebezpečí, že jestliže nám náš jednotvárný život neposkytne „pozitivnější“ a „tvořivější“ prostředky „sebevyjádření“, dojde k „degradaci“ naší vrozené lovecké potřeby takovým způsobem, že zaměníme soupeře za kořist.¹⁷¹ Rizikovou skupinou jsou dle Morrise jedinci, kteří mají nudnou práci, jsou znechucení a nespokojení s náplní svého života. Ventily pro svůj „lovecký mozek“ musejí tito lidé hledat v jiné oblasti. Některé z těchto ventilů jsou tvořivé, jiné mohou být ovšem ničivé.¹⁷² Morris vysvětluje následek této znučenosti a nespokojenosti tím, že člověk již od dávných dob, pociťoval jisté vzrušení a možné „nebezpečí“ při lovu potravy, a proto pokud nyní je jeho život „nudně bezpečným“, musí se do něj opět zavést nějaké riziko.¹⁷³ Mnohým lidem stačí uspokojení z práce, jiní hledají vzrušení v koníčkách, a někteří bohužel nacházejí vzrušení při páchání násilí.

4.2.3 Dle Philipa Zimbarda

Podobné stanovisko přináší i Philip Zimbardo. Ve své knize *Moc a zlo*, chce objasnit otázku, „*proč se dobří lidé stávají pachateli zla, či proč jiní dovolují šíření zla svým trpným a mlčenlivým souhlasem nebo svou*

¹⁷⁰ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 211. – 213.

¹⁷¹ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 80.

¹⁷² Tamtéž s. 68.

¹⁷³ Tamtéž s. 69.

nečinností.“¹⁷⁴ Odpověď na tyto otázky nalézá prostřednictvím „experimentálních postupů sociálních věd“.¹⁷⁵ Velký přínos informací mu poskytl Stanfordský vězeňský experiment, díky kterému bylo zjištěno, jak „*negativní vlivy sociální situace výrazně ovlivňují chování normálních a zdravých osob.*“¹⁷⁶ Zimbardo na základě tohoto experimentu zjistil, že pod vlivem „nových rolí“ a „tlakem autority“ se jinak normálně zdraví lidé dopouštěli hrubého chování vůči ostatním.¹⁷⁷ Kvůli nečekanému a šokujícímu průběhu tohoto experimentu, musel být dokonce z bezpečnostních důvodů předčasně ukončen.

Tento experiment nebyl však jediný, kterým Zimbardo testoval lidské jednání v extrémních situacích. Pokus s dívkami, které dávaly sérii elektrických šoků jiným dívkám, které byly umístěny v místnosti oddělené nepropustným zrcadlem, Zimbarda přivádí k závěru, že „*cokoli, co vyvolává u někoho pocit anonymity, jako by nikdo nevěděl, kdo on vlastně je, redukuje smysl odpovědnosti a vytváří potenciál, aby tato osoba jednala zlým způsobem- jakmile situace dovolí násilí.*“¹⁷⁸ Bylo zjištěno, že anonymitou zaniká soucit s druhými lidmi a strach o ně.¹⁷⁹ Pohled na válku a postoj válečníků k obyvatelům dobývané země nám může být dobrým příkladem toho, jak se mladí muži dokážou přeměnit v nemilosrdné vrahy.

Pokud nás sociální podmínky a prostředí, v němž žijeme, přivádějí na myšlenku, že se o nás nikdo nestará, snadno ztrácíme chuť konat dobré skutky. Podle Zimbarda vnímání veřejného chaosu redukuje zábrany vůči ničivým činům u těch jedinců, kteří nejsou obvykle zločinci.¹⁸⁰ Není proto překvapením Zimbardův názor, že i „dobré“ jedince je možné přimět ke zlu.

¹⁷⁴ ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo : sociálně psychologický pohled na svět*. 2005. s. 9.

¹⁷⁵ Tamtéž s. 10.

¹⁷⁶ Tamtéž s. 26.

¹⁷⁷ Tamtéž s. 26. - 27.

¹⁷⁸ Tamtéž s. 47.

¹⁷⁹ Tamtéž s. 47. - 49.

¹⁸⁰ Tamtéž s. 53.

Všichni jsme podle něj zkrátka schopni za určitého nátlaku konat kterýkoli skutek, ať je jakkoli hrůzný.¹⁸¹

4.2.4 Dle Richarda Dawkinse

Jiné možné vysvětlení příčiny zla nabízí Richard Dawkins ve své knize *Sobecký gen*. Britský biolog a etolog pohlíží na jednotlivce jako na „sobecký stroj, naprogramovaný k chování, které je nejvýhodnější pro jeho geny.“¹⁸² Podle Dawkinse lidské bytosti slouží pouze jako „nástroje k přežití“ genů.¹⁸³ Pro každý nástroj přežití je ovšem dobré něco jiného. Každý stroj vnímá ten druhý pouze jako součást prostředí, ve kterém se nacházejí. Jiné je to pokud jde o příbuzné, zde figuruje velká snaha o zachování jednotlivých strojů, patřících do téže rodiny. Pokud nejde o příbuzné, vnímají se tyto stroje jako něco, co si navzájem překáží a co může být odstraněno ve snaze zachovat svůj gen.¹⁸⁴

4.3 Projevy zla

Lorenz tvrdí, že „člověk je od své přirozenosti relativně neškodným všežravcem. Chybí mu přirozené, na těle narostlé zbraně, jimiž by mohl zabíjet velká zvířata, a proto mu zároveň chybí také ty fylogeneticky vzniklé pojistné mechanismy, které všem dravcům a šelmám zabraňují zneužít svou schopnost zabíjet velká zvířata na příslušnících druhu. [...] Když ale vynález umělých zbraní později otevřel možnosti usmrcování jednou ranou, byla předtím existující rovnováha mezi poměrně slabými zábranami agrese a schopností usmrtit příslušníka druhu podstatně narušena.“¹⁸⁵ Právě ona snadnost zabíjení vnesla do společnosti velké problémy. Díky rychlosti a případně i vzdálenosti, ze které útočíme, si neuvědomujeme, že pouhý

¹⁸¹ ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo : sociálně psychologický pohled na svět*. 2005. s. 129.

¹⁸² DAWKINS, Richard. *Sobecký gen*. 1.vyd. Praha : Mladá fronta, 1998, s. 68.

¹⁸³ Tamtéž s. 28.

¹⁸⁴ Tamtéž s. 68.

¹⁸⁵ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 203.

jeden výstřel či bodnutí může snadno zabít člověka. S přibývajícím vzdáleností, na jakou naše zbraně účinkují, se podle Lorenze bohužel oddalujeme „od mechanismů, které nám zabraňovaly konat tak otřesné činy.“¹⁸⁶

Kromě působení zbraní je dalším pramenem zla nesmírně se „zrychlující tempo“ vývoje lidstva. Podle Lorenze „přirozené sklony člověka nejsou vůbec tak špatné. Člověk od mládí není vůbec tak zlý; není pouze dostatečně dobrý vzhledem k požadavkům moderního společenského života.“¹⁸⁷ Neustálý růst populace přináší řadu omezení pro každé individuum. Nejen, že velké množství známých zmenšuje pevnost jednotlivých vztahů, ale velké nahromadění lidí také zapříčiňuje zvětšenou pohotovost k agresivnímu chování. K těmto nežádoucím následkům nárůstu společnosti se ještě připojuje nemožnost vybit agresivní pudy tou měrou, která je pro náš druh stanovena, vzhledem k tomu, že klid a pořádek jsou první občanskou povinností v naší společnosti. Podle Lorenze trpí dnešní civilizace „nedostatečným odreagováním“ pudového agresivního jednání.¹⁸⁸ V důsledku toho je nutné najít správné vybití tohoto pudu, jinak hrozí riziko častého střetnutí mezi jedinci stejného druhu.

Problematikou nárůstu populace a nárůstu lidského násilí se zabýval i Desmond Morris. Ve své knize *Lidský živočich* vysvětluje, že proto, aby člověk mohl využívat výhod civilizace, „musel žít v prostředí naprosto odlišném od toho, v jakém se lidský druh vyvinul.“¹⁸⁹ Tento nepřirozený a uměle vytvořený společenský útvar jménem „města“ s sebou přináší řadu komplikací. Vedle moderního pohodlí existuje ve městech nesnesitelné napětí. Velkoměsta, která vybízejí k tvořivosti, se podle Morrise stávají

¹⁸⁶ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 204.

¹⁸⁷ Tamtéž s. 210.

¹⁸⁸ Tamtéž s. 205. – 210.

¹⁸⁹ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 82.

zdrojem zločinnosti, krutosti a zoufalství.¹⁹⁰ Vzhledem k velkému počtu lidí, se stala společnost skupinou cizích bytostí. Člověk si vytváří úzký okruh blízkých a ostatní jedince jistým způsobem přehlíží. Přirozená kmenová potřeba navzájem spolupracovat byla podle Morrise potlačena, a tím jak roste počet neznámých osob kolem nás, roste i neochota vzájemně si pomáhat. Morris to vysvětluje tím, že z biologického hlediska jsme „kmenový druh“, a proto budeme vždy dávat přednost příslušníkům vlastního kmene. Abychom zamezili dalším konfliktům ve společnosti, je podle něj nutné zvládnout „kmenové síly“. A to tím, že vypracujeme uspořádané soustavy neosobních zdvořilostí, které napodobují skutečnou přátelskost, v podobě „dobrých způsobů“ a „etikety“.¹⁹¹

V moderních společnostech se dle Morrise vyskytuje ještě jiný typ zločinu, tzv. „násilí pro násilí“. Zločinci páchající tento druh násilí chtějí úmyslně ubližovat. Jejich záměry jsou různé, od pouhého ponížení až k úplnému zničení druhého člověka. Druh této trestné činnosti se neomezuje pouze na cizí lidi, jak to bylo popsáno o pár řádků výše. Jedná se o „přesměrovanou útočnost“, která může udeřit kdykoliv a na kteréhokoliv slabšího jedince. Násilí mezi lidmi je podle Morrise převážně tohoto typu a je zapříčiněno ohromným „tlakem“, který je nasměrován na „moderní příslušníky kmenů“.¹⁹²

V důsledku společenského uspořádání strádají podle Morrise slabší členové městského nadkmene různým stupněm podřízenosti. Přichází tak o svou sebeúctu a dostávají zlost, kterou touží oplatit. Poněvadž jsou ale zbabělí, tak se raději, než aby napadli zdroj svého utrpení, obrací proti slabším jedincům, na kterých si chtějí vybit svou zlost. Nejčastějším objektem jejich přesměrované agrese jsou děti, ženy a zvířata. Těchto zbabělých činů se dle Morrise dopouštějí „sociálně slabí a neúspěšní“ lidé,

¹⁹⁰ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 82.

¹⁹¹ Tamtéž s. 85. – 88.

¹⁹² Tamtéž s. 90. – 91.

kteří nemohou nalézt jiný prostředek, jak vyjádřit své reakce na nepřírozený konkurenční boj ve městech. Mnohé případy odhalují, že těmto delikventům bylo v dětství ubližováno a náprava jejich poškození je velmi složitá. Reakce na hrubé zacházení v dětství tiše vře pod povrchem a exploduje až po mnoha letech.¹⁹³ Jedinec má ovšem zvyky a negativní reakce vůči okolí tak sžitě, že navedení na správnou cestu- dobra, bývá náročné a dlouhodobé.

4.4 Řešení problematiky zla

Agresi podle Lorenze nelze zcela vyloučit tím, že budeme lidské bytosti chránit před vzruchovými situacemi, které agresi vyvolávají, nelze ji přemoci ani tím, že ji zahálíme „morálně motivovaným zákonem“. Možným řešením, jak se vyrovnat s agresi, by bylo pokusit se odstranit tento pud řízenou „eugenikou“. Lorenz toto řešení považuje sice za teoreticky možné, ale současně za dosti nevhodné. Domnívá se totiž, že pokud by nějaký pud, a zvláště pak jeden z nejsilnějších, vypadnul, přineslo by to nepředvídatelné následky.¹⁹⁴ Proto je nutné najít jiné řešení, jak s tímto pudem naložit ve svém životě, a to co možná nejlépe a nejbezpečněji.

Podle Lorenze je nejgeniálnější prostředek, jaký vývoj druhů vynalezl, aby agresi svedl do neškodné oblasti, „přeorientování“¹⁹⁵ útoku na jiný objekt.¹⁹⁶ Namísto toho, abychom vybili svou zlost na nám nejbližší bytost, přesměrujeme svou agresi na méně cenný předmět, například na keramickou vázu či jiný materiální objekt. Agresi lze podle Lorenze přeorientovat ale i na určitou tělesnou činnost v podobě sportu a různých soutěží mezi národy. Nejen, že tím ze sebe dostaneme nahromaděnou zlost, ale prostřednictvím sportu navíc vychováváme jedince k vědomému a zodpovědnému ovládnutí jejich instinktivních bojových reakcí. V rámci

¹⁹³ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 91. - 92.

¹⁹⁴ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 221. - 222.

¹⁹⁵ První rozpoznal a popsal princip přeorientace B. Grzimek, který ho nazval „reakcí cyklisty“.
(LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 150.)

¹⁹⁶ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 56.

soutěží mezi jednotlivými národy si navíc vytváříme osobní kontakty mezi lidmi různých národností. A nadšením, které vyplývá ze sportu, se sjednocujeme s jedinci, se kterými jsme měli dosud jen málo společného.¹⁹⁷

V přesměrování agrese spatřuje Desmond Morris ovšem jisté nebezpečí, jde-li o příslušníky nižšího společenského postavení, kteří touží pomstít svou podřízenost a omezenost. Morris navrhuje jako vhodné řešení, vytvořit určité hranice ve městech, kde by měli možnost získat slabší členové vysoké postavení alespoň ve své „domácí jednotce“. Princip je v podstatě stejný jako v živočišné říši, kde má každá oblast svého majitele s prostorově vymezenou formou nadřazenosti, což umožňuje respektovat teritoria ostatních.¹⁹⁸

Ohraničení území není dle Morrise jediný způsob, jak je možné snížit rozsah agrese. Dalším velkým prostředkem je přísná podřízenost nižšího vyššímu, neboli „sociální hierarchie“, která je založena na osobních vztazích.¹⁹⁹ Sociální hierarchií se zabýval také Konrad Lorenz, který ji ve své knize *Lidský živočich* označuje jako tzv. „hodnostní zařazení“. Význam hierarchie dle Lorenze spočívá v tom, že „každý v téže společnosti žijící jedinec ví, který jedinec je silnější a který slabší než on sám.“²⁰⁰ A tím přispívá k udržení druhu. Zvířata se díky tomuto procesu vzájemně respektují. Dle mého názoru s tím ovšem nelze plně souhlasit, převedeme-li to na lidskou populaci. Lidé mají tendenci mezi sebou neustále soupeřit o post ve společnosti, což by bylo přijatelné, pokud by lidský jedinec znal a respektoval hranice, kam až může zajít. V případě, že člověk není veden od útlého dětství k jakési úctě ke starším a zkušenějším, tyto hranice nezná. A v důsledku toho se může při budování svého společenského postavení dopouštět mnoha činů, které by morálka nepřijala.

¹⁹⁷ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 223. – 224.

¹⁹⁸ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 92.

¹⁹⁹ Tamtéž s. 103.

²⁰⁰ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 44.

Podle Morrise sociální hierarchie „*může fungovat v malých skupinách, ale v nadkmeni moderního velkoměsta vyvolává problémy.*“²⁰¹ Morris to vysvětluje tím, že „*v menším, prostším kmeni není vzdálenost mezi vrcholem a dnem společenského rozvrstvení ani zdaleka tak velká,*“²⁰² jako tomu je ve velkých městských seskupeních. Hlavní problém a pramen nepřátelství spatřuje Morris v nerovnoměrném postavení dnešní společnosti. Tolik lidí je podle něj „na dně“ a tak málo jedinců je „na vrcholku“, že „*se vždy najde někdo, kdo bude hnán touhou po pomstě za to, co chápe jako útlak a vykořisťování.*“²⁰³ Pro takového člověka existují pouze dvě možnosti, jednou je „vykořisťování“ a ničení sebe sama nebo jiných a druhým řešením je „únik“. Buď skutečný, který je málo častý, nebo iluzorní prostřednictvím drog či jiných omamných látek, filmů, románů, sportu, hráčství, aj.²⁰⁴

Kromě sportování, existují ještě další lidské činnosti, které sjednocují společným nadšením i ty národy a strany, mezi kterými dosud neexistovaly žádné bližší vztahy. Tento úkol úspěšně plní „věda“ a „umění“.²⁰⁵ Výtvarné umění a hudba mají dokonce tak obrovskou moc, že bez problémů promlouvají k lidem, mezi nimiž existují jazykové bariéry. Stačí pouhý pohled či poslech a pocit vzájemného pochopení a sounáležitosti se rozprostírá mezi milovníky téhož umění, jakoby vše důležité bylo řečeno slovy.

Velkou roli mezi lidmi hraje podle Lorenze také „smích“, který vytváří pocit sounáležitosti, pokud se jedinci smějí ze stejného důvodu. Smích ovšem může sloužit také jako mocná zbraň, zaměříme-li se nezaslouženě na bezbranného jedince, který se stane objektem našeho škodolibého posměchu. Lorenz přesto věří, že „*smích je požehnanou silou, která stojí*

²⁰¹ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 103.

²⁰² Tamtéž s. 105.

²⁰³ Tamtéž s. 105.

²⁰⁴ Tamtéž s. 105. – 108.

²⁰⁵ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 227.

*jako silnější spojenec po boku naší, v dnešní době tak přetížené zodpovědné morálky.*²⁰⁶

Kromě lidských aktivit je také důležité zajistit si vhodné a uspokojující prostředí pro život. Morris radí, že bychom se měli „vyhýbat únavnosti“ města a naopak využívat jeho „podnětnost“. Lidé by podle něj měli mít možnost žít v opravdových místních komunitách a současně mít přístup do velkých městských center. A aby naše města nepůsobila tak staromódně a smutně, měli bychom je přestavět, aby působila optimisticky. Neboť sám Morris radí, že by se měl „*maximálně zmírnit městský stres.*“²⁰⁷ Zimbardo problematiku stresu chápe také jako dosti závažnou, ve své knize *Moc a zlo* varuje, že „*jestliže příliš mnoho obyvatel všech věkových skupin dlouhodobě prožívá příliš vysokou míru stresu, může to mít horší dlouhodobý dopad na celý národ než následky jakéhokoliv teroristického útoku.*“²⁰⁸

Jak již bylo z několika příkladů patrné, situace má na lidské činy mnohem větší vliv, než se spouště lidem může zdát. Proto je podle Zimbarda vhodné uvědomit si, že bychom mohli i my jednat stejně jako mnozí delikventi, pokud bychom se ocitli ve stejných podmínkách, při kterých se oni dopustili nemorálního činu.²⁰⁹ Je tedy nutné zaměřit se celoplošně na zlepšení životních podmínek, aby nedocházelo k nahromadění zlosti a zášti vůči druhým, kteří jsou na tom existenčně o něco lépe. Dále je dle Zimbarda nutné, „*aby lidé dávali ve svých životech důraz na pozitiva a eliminovali negativa.*“²¹⁰ Protože jen tak se člověk může cítit dobře a šťastně a netoužit po pomstě.

²⁰⁶ LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1992. s. 229. – 230.

²⁰⁷ MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1997. s. 114. – 115.

²⁰⁸ ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo : sociálně psychologický pohled na svět*. 2005. s. 121.

²⁰⁹ Tamtéž s. 68. – 69.

²¹⁰ Tamtéž s. 76.

5 Závěr

Cílem práce bylo poskytnout relativně ucelený pohled na probírané téma z různých pohledů, to znamená uvést původ zla, jeho příčiny a nastínit možná řešení, jak se vyvarovat masivnímu rozšiřování zla. Domnívám se ovšem, že i kdyby se otázkou zla intenzivně po dobu několika let zabývaly stovky vědců a badatelů, neshodly by se na jednotném názoru. Vzhledem k tomu, že fenomén zla představuje „soubor“ několika myšlenek z různých směrů, záleží na každém individu, k jakému směru, či spíše myšlence, se přikloní.

V této práci jsme se snažili prozkoumat zlo ze tří základních hledisek, některá se v čemsi shodovala, kdežto v jiné oblasti si naopak silně odporovala. Ve druhé kapitole jsme pohlíželi na zlo jako na duševní poruchu, která by se měla podle Scotta Pecka považovat za „nemoc“, jež je hodna léčby láskou. Důležitým faktorem, který se podílí na páchání zlých skutků, je osobní rozhodnutí, zda se lidský jedinec přikloní k dobru, které mnohdy vyžaduje obrovské úsilí a odhodlání, nebo dá přednost zlu, ve kterém mnozí lidé mohou vidět snadnější způsob žití. Dalším významným činitelem ovlivňující lidské jedince, jsou životní a sociální podmínky, ve kterých se lidé nacházejí. S tím nepochybně souvisí vliv rodičů, kteří své potomky ovlivňují více, než si mnohdy sami uvědomují.

Třetí kapitola pohlíží na problematiku zla převážně ze dvou hledisek. Jeden názor vysvětluje zlo jako nedostatek dobra, či jako špatné pochopení veškerých souvislostí. Dalším možným vysvětlením je, že zlo je dáno Bohem, který je tvůrcem všeho. Vedle tohoto názoru existují i dualistické myšlenky, které připouští existenci dvou protichůdných sil, jež spolu ustavičně bojují, tj. Bůh a ďábel. Toto stanovisko se v křesťanském náboženství, jež převládá na našem území, neprosadilo, a proto jsme mu nevěnovali v této práci příliš velkou pozornost.

Čtvrtá kapitola vysvětluje zlo na základě dědičných dispozic po našich zvířecích předcích. Zlo je představiteli tohoto směru chápáno jako vrozený agresivní pud, který slouží přežití jedince či druhu. Setkáváme se zde ale také se silnou rolí situačních podmínek, které výrazně působí na jedince.

Pokud bych měla vyjádřit vlastní stanovisko k problematice zla, musím konstatovat, že každý argument, se kterým jsem se setkala při tvorbě této práce, mi přijde velice zajímavý a originální. Dalo by se říci, že každý názor má jistým způsobem pravdu. Mně osobně byla zřejmě nejbližší poslední kapitola, nesoucí název *Zlo z pohledu sociobiologie*. Dle mého názoru jsme my lidé dědici zvířecích pudů, ale díky morálce a svědomí, jsme nuceni omezovat a kontrolovat své jednání. Pokud nacházíme v našem životě smysl, máme uspokojeny základní životní potřeby, a naše sociální podmínky jsou uspokojující, ochotně respektujeme pravidla a omezení daná kulturou, ve které žijeme. Jestliže je ale jedinec pod dlouhodobým tlakem společnosti, nemá dostatečně uspokojené základní lidské potřeby a celkově strádá, pak je náchylnější k agresivnímu jednání, které mohou vyvolávat i malé podněty v okolí.

6 Seznam použité literatury a pramenů

Primární literatura:

DAWKINS, Richard. *Sobecký gen*. 1.vyd. Praha : Mladá fronta, 1998. 319 s. ISBN 80-204-0730-8.

FRANKL, Viktor E. *A přesto říci životu ano : psycholog prožívá koncentrační tábor*. 3.vyd. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2006. 175 s. ISBN 80-7192-866-6.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 520 s. ISBN 80-7106-232-4.

KOHÁK, Erazim. *Člověk, dobro, zlo : o smyslu života v zrcadle dějin*. 1.vyd. Praha : Ježek, 1993. 271 s. ISBN 80-901625-3-3.

KUSHNER, Harold S. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. 2.vyd. Praha : Portál, 1999. 143 s. ISBN 80-7178-321-8.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm. *Theodicea : pojednání o dobrotě Boha, svobodě člověka a původu zla*. 1.vyd. Praha : Oikoymenh, 2004. 413 s. ISBN 80-7298-094-7.

LORENZ, Konrad. *Takzvané zlo*. 1.vyd. Praha : Mladá fronta, 1992. 237 s. ISBN 80-204-0264-0.

MORRIS, Desmond. *Lidský živočich*. 1.vyd. Praha : Knižní klub, 1997. 223 s. ISBN 80-7176-529-5.

NIETZSCHE, Friedrich. *Mimo dobro a zlo*. 1.vyd. Praha : Aurora, 1996. 218 s. ISBN 80-85974-12-6.

PAYNE, Jan. *Odkud zlo? : o nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle*. 1.vyd. Praha : Triton, 2005. 319 s. ISBN 80-7254-500-0.

PECK, Scott. *Lidé lži*. Olomouc : Votobia, 1996. 294 s. ISBN 80-7198-148-6.

PECK, Scott. *Meditace*. Olomouc : Votobia, 1995. 366 s. ISBN 80-85885-25-5.

PECK, Scott. *Nevyšlapanou cestou*. 1.vyd. Praha : Odeon, 1993. 249 s. ISBN 80-207-0469-8.

PECK, Scott. *Nevyšlapaná cesta nekončí : duchovní růst ve věku úzkosti*. 2.vyd. Praha : Argo, 2001. 238 s. ISBN 80-7203-351-4.

PECK, Scott. *Postel u okna*. Olomouc : Votobia, 1996. 370 s. ISBN 80-7198-076-5.

SOKOL, Jan. *Etika a život : pokus o praktickou filosofii*. 1.vyd. Vyšehrad, 2010. 240 s. ISBN 978-80-7429-063-3.

TRESMONTANT, Claude. *Teodicea neboli otázka zla : existuje křesťanská filosofie?* 1.vyd. Košice : Knižná dielňa Timotej, 1997. 70. s. ISBN 80-88849-09-8.

ZIMBARDO, Philip. *Moc a zlo : sociálně psychologický pohled na svět*. Břeclav : Moraviapress, 2005. 199 s. ISBN 80-86181-80-4.

Jiné zdroje:

Přednáška Doc. PhDr. Jany Miňhové, CSc. (Dne 27. 3. 2012).

Přednáška Doc. PhDr. Pavla Prunnera, CSc. (Dne 4. 11. 2011).

SMOLKA, Martin: Online Bible [online] © [MS Software](#) 2006 – 2009 [cit. 12. 4. 2012] Dostupné z: <http://www.online-bible.cz/citat.php?kniha=Sd&kapitola=9>

7 Resumé

The Bachelor's thesis introduces a relatively comprehensive perspective of the problem of evil. The phenomenon of evil is examined from three different perspectives, which try to state the origin of evil, its causations and to outline some possible solutions how to avoid a massive spreading of evil. In the second chapter of the thesis, evil is examined from a perspective of psychology, the next chapter deals with evil from philosophical and theological perspectives and in the last chapter, the problem of evil from a sociobiological perspective is explored. In every chapter, the main concepts are emphasised, so that the problem of evil can be clearly arranged and a comparison of individual perspectives can be carried out. Therefore, the thesis ought to help for a better orientation of potential readers.

